

JEZIČNA PREVIRANJA U DUBROVAČKOJ RENESANSNOJ KNJIŽEVNOSTI

Sanja Vulić

UDK: 811.163.4'38:821.163.42"15"
Izvorni znanstveni rad

Sanja Vulić
Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu
Z a g r e b
sanja.vulicc@gmail.com

U radu se analiziraju gramatičke i leksičke značajke jezika dubrovačkih renesansnih književnika. Taj se jezik uspoređuje s hrvatskim arhaičnim štokavskim sustavima i novoštokavskim sustavima. Dubrovački je govor u renesansno doba još u znatnoj mjeri sadržavao značajke arhaične štokavštine na svim jezičnim razinama, a mnoge od tih značajki sukladne su čakavskima. Istodobno je to vrijeme kada novoštokavske inovacije počinju postupno narušavati taj sustav, neke brže, a neke sporije. To se stanje odrazilo i u jeziku renesansnih autora, jer su promjene organskoga idioma utjecale na jezik pisaca, osobito u onim elementima u kojima pojedine jezične realizacije nisu uvjetovane versifikacijskim potrebama. Analiza se temelji na velikom broju primjera iz različitih djela različitih autora: Marina Držića, Dinka Ranjine, Dominka Zlatarića, Mavra Vetranovića, Frana Lukarevića, Nikole Dimitrovića, Nikole Nalješkovića, Antuna Sasina, Saba Mišetića Bobaljevića »Glušca«, Marina Kaboge i Maroja Mažibradića.

Ključne riječi: Dubrovnik, renesansa, 16. stoljeće, arhaična štokavština, novoštokavština, književni jezik

1. Uvodne napomene

Unatoč različitim stavovima koncem 19. pa i tijekom 20. stoljeća, danas većina jezikoslovaca prihvaća i znanstveno argumentira postavku o arhaičnoj organskoj zapadnoj štokavštini kao idiomu na kojem se temelji jezik dubrovačke renesansne književnosti. Odgovor na pitanje o ulozi možebitnih čakavizama u tom književnom jeziku nije moguć bez uključivanja historijske dijalektologije i

rekonstrukcije pretpostavljenoga dubrovačkoga govornoga idioma u 16. stoljeću. Pritom valja imati na umu da je riječ o stoljeću velikih migracija stanovništva koje zahvaćaju i dubrovačko područje, a posljedicom su turske najezde na zemlje hrvatskoga i susjednih naroda. Zbog značajnih promjena u sastavu stanovništva Dubrovačke Republike, tijekom 16. stoljeća postupno se mijenja i govorni idiom na tom prostoru, uključujući i govor samoga grada Dubrovnika. Usporedi li se jezik neknjiževnih dubrovačkih tekstova iz 16. stoljeća (npr. izjave sudionika sudskih sporova koji nisu govorili strane jezike, nego samo svoj dubrovački mjesni govor) s književnojezičnim rješenjima koja nisu uvjetovana versifikacijskim potrebama ili posebnom jezičnom karakterizacijom likova (npr. jezik proznih posveta na početku različitih književnih djela, jezik didaskalija u dramskim djelima ili pak govornih replika likova Dubrovčana), nameće se pretpostavka da su ta književnojezična rješenja velikim dijelom temeljena upravo na onodobnom dubrovačkom govornom idiomu. Budući da se govorni idiom tijekom 16. stoljeća mijenjao, usporedno se mijenjao i jezik dubrovačkih pisaca, pa je i to jedan od razloga zašto jezik književnih djela na početku, u sredini i na kraju stoljeća nije isti. Početkom 16. stoljeća stvaraju književna djela Šiško Menčetić i Džore Držić, pjesnici koji su u književnost kročili već u 15. stoljeću, dok će neki od autora iz 16. stoljeća, kao npr. Frano Lukarević i Dominko Zlatarić, sredinom toga stoljeća tek biti rođeni.

Naravno, pri jezičnoj analizi stihova jednako su važni i različiti poetski čimbenici, kao npr. stilske figure, metrička i srokovna ograničenja, što nedvojbeno udaljava jezik dubrovačkih renesansnih autora od njihova organskoga idioma. Ni jedan se od tih čimbenika ne smije zanemariti pri jezičnoj analizi. Međutim, ovim se radom ponajprije želi pokazati u kolikoj je mjeri dubrovački organski idom 16. stoljeća zastupljen u onodobnim dubrovačkim književnim djelima. Zato je npr. pri analizi jezika Marina Držića prednost dana proznomu uvodu *Svojim prijateljem*, koji prethodi njegovim *Pjesnima*, zatim posveti Maru Makulji Puciću na početku *Tirene*, govoru Dugoga Nosa na početku *Dunda Maroja*, Prologu u *Dundu Maroju* te Satirovu Prologu u *Skupu* jer je logično pretpostaviti da u znatnoj mjeri odražavaju jezik onodobnoga dubrovačkoga puka. Tomu se, uz stanoviti oprez, mogu dodati i jezični elementi iz razgovornoga idioma pojedinih likova Dubrovčana. Jezik Dinka Ranjine analiziran je ponajprije na temelju prozne poslanice Mihi Menčetiću (*Plemenitomu knjižniku svake časti dostojnomu Gospodinu Mihi Menčetiću vlastelinu dubrovačkomu Dinko Ranjina sniženim priklonstvom milo pozdravljenje*), a jezik Dominka Zlatarića na temelju prozne poslanice Zrinskomu (*Prisvietlomu i priizvrnsomu gospodinu Gospodinu Đurđu knezu Zrinskomu, svjetniku cesarova veličanstva, vladaocu nad blagom krune ugarske, i vojvodi od vojske ugarske na Dunaju, momu gospodinu vazda počtovanomu*). Isto tako, jezik Frana Lukarevića na temelju prozne poslanice Gradiću uz dramu *Vjerni pastier* (*Gospodinu Gjonu sinu Mata Gradića, prijatelju i rod'jaku svomu poštovanomu*). Opsežni pak Vetranovićeov opus jezično je analiziran na temelju različitih tipova njegovih stihova, naravno uz potrebni oprez kad je riječ o takvoj vrsti djela jer

je jezik stihova ponajprije uvjetovan različitim versifikacijskim potrebama, a time uvijek udaljeniji od govornoga idioma u odnosu na prozne posvete i replike likova Dubrovčana u dramskim djelima. Isto vrijedi i za jezik Nikole Dimitrovića, Nikole Nalješkovića, Antuna Sasina, Saba Mišetića Bobaljevića »Glušca«, Marina Kaboge i Maroja Mažibradića. Primjeri iz djela autora koji književnim stvaranjem pripadaju i 15. i 16. stoljeću, tj. iz djela Šiška Menčetića i Džore Držića, preuzeti su iz dosadašnjih radova o njihovu jeziku. Primjeri iz svih razmatranih književnih djela u ovom su radu usklađeni s današnjim slovopisom, a uglavnom i s pravopisom, s iznimkom dvoslova *ie* za dugi jednosložni jat. Naime, već je filolog Milan Rešetar u svojoj glasovitoj raspravi »K izgovoru dugoga jata u starijih dubrovačkih pjesnika« iz 1921., utvrdio da »u dubrovačkom dijalektu, pa zato i u starijih dubrovačkih pisaca, dugo jat po pravilu se izgovarao kao jedan slog«; Rešetar ga bilježi dvoslovom *ie*.¹ Inače je slovopisna, a uglavnom i pravopisna analiza u ovom radu izostavljena. Razmatraju se samo odabrana pravopisna i fonološka pitanja, a osobita je pozornost posvećena morfološkim rješenjima, rječotvorju i leksiku, uključujući i semantiku. U analizu je uključeno i nekoliko primjera iz sintakse.

2. Jezična analiza

2.1. Fonologija

Među filozozima nerijetko se razvijala rasprava o bilježenju dugoga jata u dubrovačkih autora. Već je navedeno što je o tom pisao Rešetar. Potvrde iz proznih tekstova su brojne, npr. u M. Držića A jd. *liepu stvar*; 2. os. mn. prez. *scienite* 'smatrate'; N jd. *brieme* 'vrijeme'; *liepa*; *grieh*; I mn. *riečmi* 'riječima' (Prolog *Dundu Maraju*) itd. Iz poezije navodimo npr. sukladne primjere u Vetranovića, npr. G jd. *s lieva* u dvanaesteračkim stihovima *gora i zagorje da s desna i s lieva (Pelegrin)*, ili u primjeru *ki ti će bieli dan u tmastu svrnut noć (Pjesanca smrti)*. Napominjemo i da niječni oblici prezenta pomoćnoga glagola *biti* imaju jednosložni dugi jat, npr. u Držića *niesu* 'nisu' (Prolog *Dundu Maraju*; *Skup*), u Nalješkovićevu dvanaesteru *a niesam štedio vrijeme ni truda* (poslanica Hortenziju Bartučeviću).

Rešetar je također upozorio da je dvosložni izgovor dugoga jata redovit »u zadnjem otvorenom slogu i u završecima zamjeničke i pridjevske deklinacije«². U prozi je to pravilo uglavnom primjenjivo, npr. u M. Držića *svojijem* 'svojim'; *tvojijem* 'tvojim'; *velicijem* 'velikim' (posveta u *Tireni*), *u ovizijeh stranah* 'u ovim stranama'; *od starijeh našijeh* 'od starih naših'; *druzijem* 'drugim'; *svijem ostalijem dinarmi* 'svim ostalim dinarima (tj. svom ostalom novcu)' (Prolog *Dundu*

¹ Milan Rešetar, »K izgovoru dugoga jata u starijih dubrovačkih pjesnika«, *Nastavni vjesnik*, 3-4 (1921), 118.

² *Ibid.*, 119.

Maroju), također u naslovima, kao što je npr. Sasinov naslov pjesme *U pohvalu pjesnika dubrovačkih*. Međutim, u stihovima su vrlo česta odstupanja od toga pravila. Tako npr. Vetranović, da bi očuvao ternarnu strukturu dvanaesterakoga stiha, tj. strukturu od četiri trosloga unutar dvanaesterca, u *Pelegrinu* pribjegava rješenjima tipa *prie ner li / danak bil // mrak bude / skratiti* itd. Sukladnih potvrda ima i u drugim Vetranovićevim djelima, npr. u dvanaesterakim stihovima u *Pjesanci Djevici: i srce / iz tila, // Gospoje / svieh gospoj*, ili *o kruno / svieh gospoj, // da tvoja / ljuvezan*. Takvu rješenju ne pribjegava samo kada je riječ o odrazu jata nego u jednoslog pretvara npr. veznik *i* i samoglasnik kojim počinje iduća riječ, npr. u *Pelegrinu: ovi dvor / i ovi hram // i zelen / izbranu* ili *A dubja / ostala // od polja / i od gore*. Ali, kada izostaje takva potreba, Vetranović (odnosno njegov prepisivač) bilježi dvosložno *prije*. Navodimo opet dvanaesterac iz *Pelegrina: ku prije / na sviet saj // nie sazdal / nikadar* ili *toliko / čudnu stvar, // ku prije / na sviati*. Isto vrijedi i za stihove ostalih pjesnika, npr. u M. Držića u simetričnom osmercu *jeda dielak tvojieh tuga (Hekuba)* jednosložni je izgovor dugoga jata u završetku zamjeničko-pridjevne sklonidbe.

Istodobno se kratki jat bilježi slijedom *j + e*. Dobar je primjer Vetranovićev dvanaesterac *gdje bješe do pasa djevica vidjeti (Pelegrin)*. Naravno, u dubrovačkih su autora i inače brojni primjeri s jekavskim refleksom jata, npr. u M. Držića *gdje; djeca* (Satirov Prolog *Skupu*); *sjemo* 'ovamo'; *mjesto* (*Skup*) itd., što je bila značajka dubrovačkoga govora, koja je bila uobičajena i u književnom jeziku.

U dubrovačkih je autora jekavski refleks jata redovit u kombinaciji suglasnik + /r/ + jat, npr. u Vetranovića G jd. *vrjemena (Pelegrin)*, množina *ona vrjemena (Pjesanca: Aurea aetas)*, *grješniku (Pjesanca grješniku)*, *srjeća (Remeta)*, u M. Držića *krjepka; potrjeba* (posveta *Pjesni*); *s brjemenom* 's vremenom' (posveta u *Tireni*); *zrjelo voće; srjeća; u stara brjemena* (govor Dugoga Nosa u *Dundu Maroju*); G jd. *srjeće* (Prolog *Dundu Maroju*), u Nalješkovića *niesam štedio vrjemena* (poslanica Hortenziju Bartučeviću), u Zlatarića *krjeposti* (poslanica Zrinskomu) itd. Za iznimke od toga pravila (ikavizmi, ekavizmi) teško je utvrditi jesu li rezultat svjesnoga izbora pojedinoga autora, ili kakva nesvjesnoga utjecaja iz drugih tekstova, ili pak slučajne pogrješke samoga autora ili prepisivača.

Osim jekavizama i i(j)ekavizama, koji u dubrovačkih autora nisu samo fonološka značajka nego i pravopisno pitanje, književni jezik dubrovačkih autora karakterizira i značajna zastupljenost ikavizama.

Istražujući jezik starijih pjesnika zastupljenih u Zborniku Nikše Ranjine, J. Vončina zaključuje kako je u Š. Menčetića i Dž. Držića »pjesnički ikavizam nastao neposredno na temelju dubrovačkog dijalekta, i to znatno prije kraja 15. stoljeća«³. Prodiranje jekavskih utjecaja Vončina povezuje s uključivanjem Konavala u Dubrovačku Republiku u prvoj polovici 15. stoljeća. Valja međutim istaknuti da je dubrovačko obalno područje bilo prijelazno, između dosljedno ikavskoga sjeverno

³ Josip Vončina, *Analize starih hrvatskih pisaca*, Čakavski sabor, Split, 1977, 37.

od Neretve, te ijekavskoga od Konavala i dalje prema jugu. Ikavci koji su živjeli (i danas žive) sjeverno od Neretve također su bili štokavci, jer je na obali stara čakavsko-štokavska granica bila znatno sjevernije, na rijeci Cetini. Ako nema naglih velikih migracija, granice među organskim idiomima nikada nisu oštre, pa se i na dubrovačkom području u 15. stoljeću rabio veći broj ikavizama, koji su kasnije postupno zamjenjivani jekavizmima. Demografska su kretanja u 16. stoljeću pogodovala postupnomu sve jačemu jekaviziranju, usporedno s procesom novoštokavizacije.

Ikavski je refleks jata znatno češći u leksičkom nego u gramatičkom morfemu. Od potvrda prve skupine navodimo npr. u Vetranovića *zvir* 'zviđer' u sintagmi *ovuj zvir vodeći* (*Pelegrin*), *gdi* 'gdje' (*Pjesanca Fenici*; *Pjesanca lakomosti*; *Remeta*; *Pjesanca Djevici*), *nigdir* 'nigdje' (*Pjesanca od suda napokonjega*), *priku smrt želeći* 'prijeku ...' (*Pjesanca Djevici*), u M. Držića *svitla zvizda*; *svitlo lice*; *na bilomu prozoru*; *ovdi* (govor Dugoga Nosa u *Dundu Maroju*), V jđ. *svitla krvi*; *svitla vridnos*; *vitar*; *kripos* (posveta u *Tireni*), u Nalješkovića *dil* 'dio'; *gdi* (poslanica Ivanu Vidaliju), u Sasina *gdi* (*Mrnarica*; *U pohvalu pjesnika dubrovačkihijeh*), *svitle se* (*U pohvalu pjesnika dubrovačkihijeh*). Rijedak je ikavski refleks jata u gramatičkom morfemu, npr. u M. Držića *od svitlih haljina* (posveta u *Tireni*). Pojedine ikavizme koje su rabili dubrovački pisci i danas rabe stariji autohtoni Dubrovčani, kao npr. prilog *góri* 'gore', koji ima i M. Držić (*Skup*). Rešetarovi podatci iz dubrovačkoga govora potkraj 19. stoljeća pokazuju stanovit broj ikavizama u aktivnoj uporabi.⁴ Budući da dubrovački renesansni pisci rabe velik broj ikavizama, teško je pretpostaviti koji su se od tih ikavizama (koji poslije nisu potvrđeni u dubrovačkom govoru) zaista rabili u onodobnom dubrovačkom govoru, a koji su rezultat uvriježene književnojezične manire. Analizirajući Vetranovićev jezik, J. Vončina pretpostavlja »da su u izvornome Vetranovićevu tekstu ikavizmi bili znatno brojniji te prevladavali nad ijekavizmima«⁵. Da su pojedini ikavizmi i znatno kasnije bili sastavnim dijelom dubrovačkoga govora, potvrdilo mi je i moje kratko istraživanje u Dubrovačkom arhivu. Pregledavajući sudske spise iz 1676. i 1677. koji sadrže svjedočenja pučana na dubrovačkom idiomu, naišla sam na ikavske realizacije kao npr. glagolski pridjev *dilili* 'dijelili' i infinitiv *pridat* 'predati' (a također i na bilježenje dvoglasa *ie* u primjerima tipa *niesi reko* 'nisi rekao' i *mieh*). To naravno ne umanjuje činjenicu da su u svojim djelima u stihovima dubrovački pisci često rabili ikavizme samo zbog potreba rime, pa npr. u Vetranovića susrećemo *sviet*, ali zbog versifikacijskih potreba i *svit*, npr. *na saj svit k sebi prit* (zbog rime sa *sit*) (*Pelegrin*), *rastavit od tila* (zbog rime s *nemila*) (*Pjesanca Fenici*). No nije uvijek ikavizam uvjetovan versifikacijom. Tako dok npr. Vetranović rabi i(j)ekavski refleks u glagolu *rieti*: *A tko li će ino rieti* (*Galijun*), isto tako i Sasin *moгу rieti* (*U pohvalu pjesnika dubrovačkihijeh*) te Lukarević *moгу rieti* (poslanica Gradiću),

⁴ Usp. Milan Rešetar, »Čakavština u Dubrovniku«, *Nova Zeta*, 11 (1890), 407.

⁵ Josip Vončina, *Jezična baština*, Književni krug Split, Split, 1988, 95.

M. Držić npr. rabi ikavizam *rit*⁶ ‘reći’, i to u proznom tekstu (posveta *Pjesni*), također i Ranjina *sve što rit imaše* (poslanica Mihi Menčetiću). Ikavizam *rit* susreće se npr. i u Nalješkovića *rič riti* (*Komedija peta*), u Ranjine *mogu rit* (poslanica Mihi Menčetiću). Današnji autohtoni Dubrovčani govore *riet*.

U dubrovačkih autora ima i ponešto ekavizama, npr. u Vetranovića *mrtva telesa* u rimi s *nebesa* (*Pjesanca od suda napokonjega*), zatim ustaljeni ekavizam *zenica* ‘zjenica’ (*Remeta*), koji je i danas imanentan brojnim hrvatskim štokavskim govorima pa njegova uporaba u autora u 16. stoljeću nije uvjetovana rimom, kao ni u kasnijim stoljećima.

Pridjevsku zamjenicu *vas* dubrovački autori rabe bez provedenoga premetanja *vas > sav* koje je karakteristično za novoštokavštinu, npr. u Vetranovića *vas trud skončava* (*Pjesanca smrti*), *tmasti oblaci prekrit će vas sviet saj; vas saj sviet* (*Pjesanca od suda napokonjega; Pjesanca lakomosti*), *vas uzrok* (*Pjesanca gospodi krstjanskoj*), u Nalješkovića *skandao ovi vas* (*Komedija peta*), u Ranjine *da vas grad popliene; vas urešen* (poslanica Mihi Menčetiću), u Bobaljevića *gorim stojeć vas u ledu* (*Srce mi je puno jada*), u Sasina *u vas glas* (*U pohvalu pjesnika dubrovačkihijeh*). U dubrovačkih autora izostanak premetanja načelno susrećemo samo u N jd. muškoga roda *vas*, ali ne u ostalim oblicima.

Vremenski prilog *vazda* ‘uvijek’ razvio se od *vъsbъgda*, npr. u M. Držića *ljubav ku mi si vazda nosio* (posveta u *Tireni*), u Nalješkovića *vazda vaš* (poslanica Hortenziju Bartučeviću), u Zlatarića *vazda* (poslanica Zrinskomu). Taj je prilog u uporabi u dubrovačkom govoru do danas.

Držićev Dugi Nos na početku *Dunda Maroja* spominje *skule od mudaraca* (prema N jd. *mudarac*). Imenica *mudarac*, koja je izvedena sufiksom *-ac* od pridjeva *mudar*, čuva fonem /a/ iz nominativnoga oblika toga pridjeva.⁷

Iz literature je preuzet glagol *prijati* ‘primiti, prihvatiti’ i sl., koji je najvjerojatnije čakavizam, npr. u Vetranovića *tihoga pokoja prijati ne more* (*Pjesanca od suda napokonjega*), *pokoja ne morem prijati* (*Pjesanca Djevici*), u Ranjine *kako bude mladost prijat slova prve knjige* (poslanica Mihi Menčetiću). Rabi se i u prenesenom značenju ‘osvojiti’, npr. u Sasina *za Siget grad prijat* (*Razboji od Turaka*).

Realizacija *mrnar* ‘mornar’ i izvedenica *mrnarica* ‘mornarica’ imaju sekundarni samoglasnik *r*, kao u čakavaca, npr. u Vetranovića *mrnarica* (*Galijun*),

⁶ Inačica *rit* inače je uobičajena u brojnim hrvatskim štokavskim govorima arhaičnoga slavonskoga dijalekta, npr. u Babinoj Gredi, u posavskim govorima oko Županje, Slavonskoga Broda i dr.

⁷ Vrlo je zanimljivo da se sukladna pojava susreće u arhaičnim štokavskim govorima slavonskoga dijalekta. Tako npr. šokački Hrvati u selu Rekašu kraj Temišvara u Rumunjskoj i danas rabe imenicu *mrtavac* ‘mrtvac’, koja je sufiksom *-ac* izvedena od pridjeva *mrtav* te također čuva fonem /a/ iz nominativnoga oblika toga pridjeva. Od imenice *mrtavac* izveden je pridjev *mrtavački* kojega je uporaba npr. zabilježena u šokačkom govoru Santova u mađarskom dijelu Bačke te u Ivankovu u Slavoniji.

u Nalješkovića *mrnari gdi ginu* (poslanica Ivanu Vidaliju), u Sasina pjesma *Mrnarica*.

Stari glagol *it(i)* 'ići' nerijetko je očuvan u prefikslnim realizacijama, npr. u Vetranovića u prefikslnoj realizaciji *prit*: *da k njemu mogu prit (Pelegrin), kad bude k meni prit; k blaženstvu budu prit; prišlo je i meni zdravicu tuj popit* 'došlo je i meni ...' (*Pjesanca smrti*), *priti će blied i suh (Pjesanca od suda napokonjega)*. Taj prefigurirani glagol najčešće ima staro značenje *doći*, npr. *nu skoro hip će prit; k sebi prit* 'doći k sebi' (*Pelegrin*). U M. Držića susrećemo oblike toga glagola s različitim prefiksima, npr. *izit* 'izići' (posveta *Pjesni*); prezentski oblik *otide* 'otiče' (Prolog *Dundu Maroju*). U Vetranovića pak ima i prefiguriranih glagola tipa *najti* 'naći', *izajti* 'izaći', npr. *najti se ne more (Pjesanca košuti ranjenoj)* s prezentskim oblicima *najde (Pelegrin)* i dr. Takav tip glagola i danas je uobičajen u hrvatskoj arhaičnoj štokavštini, naravno i čakavštini i kajkavštini. Rjeđe se glagol *it* susreće u infinitivu, npr. u Dimitrovića *sa plavju tvojom it (Gdi je sad razum tvoj)*.

Ne smiju se zaboraviti ni za to doba tipični glagoli tipa *dohodit(i)* 'dolaziti', *nahodit(i) se*, npr. u M. Držića *er se u riekah tamo veliko zlato nahodi* (Dugi Nos u *Dundu Maroju*), u Dimitrovića *dohodi vrijeme (Istomu, tj. Nikoli Nalješkoviću)*, u Nalješkovića *dohodim (Komedija peta)*.

Epentetsko *ll* kao vrsta novoga jotiranja u dubrovačkih autora često izostaje, npr. u Vetranovića *divji pastuh* 'divlji pastuh'; *divja kopriva; divja stvar (Pelegrin), zdravje (Moja plavca; Pjesanca lakomosti), kopje (Pjesanca slavi carevoj), dubje; divjač (Pjesanca: Aurea aetas)*, u M. Držića D jd. *dubju* (govor Dugoga Nosa u *Dundu Maroju*), u Ranjine *mnogo robja*; N mn. *dubja* (poslanica Mihui Menčetiću), u Sasina N mn. *kopja (Mrnarica), zdravje* u Dimitrovića (*Nikoli Nale*). Valja međutim istaknuti da se imenica *zdravje* i pridjev *divji* i od njega izvedene imenice rabe i u današnjem dubrovačkom govoru bez epenteze, barem u starijega naraštaja⁸. Novo jotiranje izostaje i kod rednoga broja *tretji* 'treći', npr. u Držićevu *Skupu*, također u realizacijama kao što su G jd, *prolitja* 'proljeća', D *cvitju* 'cvijeću' (govor Dugoga Nosa u *Dundu Maroju*), u Ranjine *cvitje; pitje od vina* (poslanica Mihui Menčetiću) itd.

Premda se pojavnost glasa *dz* u hrvatskim idiomima smatra romanskim utjecajem, osobito u posuđenicama (npr. *spendza, magadzin* u govoru Držićeva Dunda Maroja), ipak valja upozoriti da se u pojedinim hrvatskim idiomima pojavljuje inicijalno *dz-* i u domaćim riječima. Tako se npr. u dubrovačkom govoru i danas još uvijek čuju riječi *dzora* 'zora' i *dzet* 'zet', koje su rabili renesansni

⁸ Kasnobarokni hrvatski pjesnik Vice Petrović, koji je rodnom otoku Lopuda kraj Dubrovnika, u svom spjevu *San ljuveni*, koji je očuvan samo u prijepisu iz 1761. (Petrović je umro 1754.), također rabi realizacije bez epentetskoga *ll*, npr. *ljubjena* 'ljubljena'. Priređivač djela Ivica Martinović nije mijenjao jezične značajke toga jedinoga očuvanoga rukopisa. Vice Petrović, *San ljuveni*, prir. Ivica Martinović, vlastita naklada, Dubrovnik, 2008. Taj očuvani rukopis pokazuje da se štokavski pjesnički jezik u prvoj polovici 18. stoljeća na dubrovačkom području još u znatnoj mjeri nije novoštokavizirao.

autori, npr. u M. Držića *do dzore* (govor Dugoga Nosa u *Dundu Maroju*), *prije dzore*; *dzet*; *da časno dovečer dočekam dzeta* (*Skup*), u Sasina *Danica dzorom rani* (*Mrnarica*), u Dimitrovića *prije dzore* (*O slavna djevice*) itd. U Sasina se susreću i druge riječi s *dz*, npr. *po jedzeru* (*Mrnarica*), *prodzori i vrata* (*U pohvalu pjesnika dubrovačkih*).

Opravdano se nameće pitanje kakav je u Dubrovniku, na hrvatskom jugu, bio naglasni sustav u 16. stoljeću, a time i kako valja čitati dubrovačke autore iz toga razdoblja. Budući da su sve jezične razine bile u fazi promjena, s još uvijek izraženim čuvanjima brojnih značajki arhaične štokavštine, nije logično da bi samo naglasni sustav bio novoštokavski. Najvjerojatnije se u to doba stari naglasni sustav tek vrlo postupno počeo zamjenjivati novoštokavskim četveronaglasnim inventarom i novoštokavskim mjestom naglaska. Bilo je to doba postupnoga prijelaza s jednoga štokavskoga dijalekta na drugi. Taj je prijelaz znatnim dijelom bio uvjetovan trajnim kontaktima s novoštokavcima u zaleđu. Valja međutim pretpostaviti da su se pojedine značajke naglasnoga sustava arhaične štokavštine zadržale još stoljećima. Naime, jezikoslovac Pero Budmani u drugoj je polovici 19. stoljeća u dubrovačkom govoru zabilježio potvrde *vručina*, *ljepota*, *golokud*, u *Stonu* s kratkosilaznim naglaskom na predzadnjem slogu.⁹ Sukladna akcentuacija i danas se može čuti u govoru starijih ljudi na dubrovačkom otočju, npr. na Šipanu. Usto, imenicu *vručina* s takvim naglaskom i danas se može čuti u Dubrovniku, i to od potomaka doseljenika iz Župe dubrovačke.¹⁰

2.2. Morfologija

Sklonidbeni sustav dubrovačkih renesansnih pisaca također uglavnom nije novoštokavski, tj. čuva stare padežne oblike.¹¹

Stare oblike s nastavkom *-i* susrećemo u L. jd. imenica muškoga i srednjega roda, npr. u Vetranovića *na sviati* 'na svijetu' (*Pelegrin*; *Pjesanca smrti*; *Pjesanca: Aurea aetas*; *Pjesanca košuti ranjenoj*; *Pjesanca slavi carevoj*); *po svem sviati*; *po sviati* (*Galijun*), *Na sviati*; *na nebi* 'na nebu' (*Pjesanca Djevici*), u M. Držića *na nebi* (posveta pred *Tirenom*). Istodobno se postupno pojavljuju i novi oblici s nastavkom *u*, npr. u Vetranovića *u polju* (*Pjesanca gospodi krstjanskoj*), *po polju* (*Pjesanca Djevici*), u Ranjine *na sviatu*; *na svitu* (poslanica Mihu Menčetiću).

⁹ Pero B u d m a n i, »Dubrovački dijalekt, kako se sada govori«, *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, 68 (1883), 157.

¹⁰ Usp. Sanja V u l i ć, »Dubrovački govor od početka 20. do početka 21. stoljeća«, *Zadarski filološki dani 1*, ur. Vanda Babić, Sveučilište u Zadru, Zadar, 2007, 100.

¹¹ Tako je bilo još dugo nakon 16. stoljeća, osobito u pjesništvu, pa je npr. Petrović u 18. stoljeću još uvijek rabio brojne stare padežne oblike, kojih je u toga autora više nego novoštokavskih. Osobito je zanimljivo da još u drugoj polovici 19. stoljeća Dubrovčanin Antun Kaznačić u pojedinim pjesmama u svojoj zbirci *Pjesme razlike* (1879.) nerijetko rabi stare množinske oblike, npr. L mn. s. r. *na nebesi*, D mn. ž. r. *pjesmam*; *ženidbam*, L mn. ž. r. *na Pločam*, I mn. ž. r. *Nad zviezdami*; *i pjesmami* itd.

Jednosložne imenice muškoga roda često imaju kratku množinu kao u arhaičnoj štokavštini, npr. u Vetranovića *štapi* ‘štapovi’; *bozi* ‘bogovi’ (*Pelegrin*), *luzi* ‘lugovi’ (*Pjesanca od suda napokonjega*), *viru vodeni* ‘virovi vodeni’ (*Pjesanca košuti ranjenoj*), *kralji*; *mači*; *drumi* (*Pjesanca gospodi krstjanskoj*); u M. Držića A mn. *smokve i roge* ‘smokve i rogove’ (Satirov prolog *Skupu*), u Sasina A mn. *svietle mače pripašite* ‘svijetle mačeve ...’ (*Mrnarica*), u Nalješkovića *kegodi iskati lieke* (*Komedija prva*), u Ranjine I mn. *mnozim inim darima* (poslanica Mihiu Menčetiću). Valja ipak upozoriti na postupan prodor dugih množinskih oblika, npr. u Vetranovića *gradovi* (*Pjesanca lakomosti*), *valovi*, npr. D mn. *i valovom ne daj* ‘valovima ne daj’ (*Remeta*), *banovi* (*Pjesanca gospodi krstjanskoj*), u M. Držića *ždralovi* (govor Dugoga Nosa u *Dundu Maroju*), u Zlatarića A mn. *gradove* (poslanica Zrinskomu). Čak je u stihovima potvrđena i imenica *jad* s dugom množinom, npr. u Vetranovića A mn. *velike jadeve ter svietu zadava* ‘velike jade ...’ (*Pjesanca lakomosti*). Zanimljiva je kombinacija duge množine jednosložnih imenica muškoga roda kao novoštokavske značajke i staroga padežnoga oblika, npr. D mn. u Vetranovića *i valovom ne daj* ‘valovima ne daj’ (*Remeta*). S druge strane, moguća je i obrnuta kombinacija, tj. stari kratki množinski oblik jednosložne imenice i novi genitivni nastavak *-a* u muškom rodu, npr. u Vetranovića *od svijeh kralja i gospode* (*Galijun*). Nedvojbeno je da je Vetranović morao znati i za duge i za kratke oblike, da bi ih mogao koristiti pri gradnji svojih stihova. Stare je nalazio u književnoj tradiciji te samo djelomice još i u dubrovačkom govoru, a nove sve više u tom govoru.

Za imenicu ‘kamen’ susreće se stari oblik *kami*, npr. u Nalješkovića *drag kami* ‘dragi kamen’ (poslanica Ivanu Vidaliju), u Ranjine (poslanica Mihiu Menčetiću).

Imenica muškoga roda *dan* ima u G mn. stari nulti nastavak, npr. u Vetranovića *mnogo dan* ‘mnogo dana’ (*Pelegrin*), u Sasina *malo dan* ‘malo dana’ (*Razboji od Turaka*), a mogući su i drugi primjeri toga tipa, npr. u Sasina *pet tisuc Tudešak* (*Razboji od Turaka*), u Dimitrovića *i vrhu svieh praviš spjevalac na svieti* ‘iznad svih kazuješ (govoriš) pjesnika na svijetu’ (*Nikoli Nale*), u Ranjine *od svijeh spjevalac; pomoću spjevalac* (poslanica Mihiu Menčetiću). Stari genitivni množinski oblik u srednjem rodu može npr. u Vetranovića ilustrirati primjer *s nebes* ‘s nebesa’ (*Pjesanca šturku*), *vrh nebes* ‘poviše nebesa’ (*Pjesanca Djevici*). Međutim, u G mn. muškoga i srednjega roda postupno prodiru i novi oblici, npr. u Nalješkovića *Slavo svih Hrvata* (poslanica Hortenziju Bartučeviću), *narod Hrvata* (poslanica Ivanu Vidaliju), u Sasina *od Turaka; zlatih dukata* (*Razboji od Turaka*), naslov *U pohvalu pjesnika dubrovačkih*, u Ranjine *od starih vrimena* (poslanica Mihiu Menčetiću), u Zlatarića *smrt od njekolicijeh rodjaka i prijatelja* (poslanica Zrinskomu). Zanimljivo je da se u G mn. imenica ženskoga roda e-sklonidbe u pravilu rabi novoštokavski oblik s nastavkom *-a*, npr. u Vetranovića *sto milja* (*Pelegrin*), *ter kraljici svijeh kraljica* (*Pjesanca šturku*), *gradovi od mnozijeh država* (*Pjesanca lakomosti*), *od tužnijeh sestrica* (*Pjesanca u vrijeme od pošljice*),

potplat od noga; kruno svijeh žena (Pjesanca Djevici), u M. Držića *bez ruka; bez svitlih haljina* (posveta u *Tireni*), *brieme od poklada* (Prolog *Dundu Maroju*), *vile od planina* (Satirov Prolog *Skupu*), u Ranjine *od ptica razlicijeh* (poslanica Mihu Menčetiću), u Zlatarića *od toliko razlicijeh država* (poslanica Zrinskomu). Međutim, Držićev Dugi Nos u svom govoru rabi stariji oblik *brieme od poklad* s nultim gramatičkim morfemom. Stari oblik množine imenica ženskoga roda s nultim nastavkom očuvan je i u pojedinim petrificiranim genitivnim svezama s imenicom *tisuća*, npr. u M. Držića *pet tisuć dukata* 'pet tisuća dukata' (Prolog *Dundu Maroju*), u Sasina *tries tisuć; s malo tisuć; s pet tisuć* (*Razboji od Turaka*), u Ranjine *šest tisuć duša* (poslanica Mihu Menčetiću), također s imenicom *gospoja*, npr. u Vetranovića *i srce iz tila, Gospoje svih gospoj; o kruno svih gospoj, da tvoja ljuvezan* (*Pjesanca Djevici*). Premda rijetko, imenica *tisuća* također se u G mn. može pojaviti u novoštokavskom obliku, npr. u Ranjine *tridesti tisuća* (poslanica Mihu Menčetiću). Naravno, kad je riječ o poeziji, uvijek valja voditi računa o mogućim varijacijama zbog potreba rime. Tako npr. u Sasina u istom djelu nalazimo stari oblik G mn. *sunce iza gor* (jer se rimuje s imenicom *dvor*) i novi oblik *sunce vrh gora* (jer se rimuje s oblikom *dvora*) (*U pohvalu pjesnika dubrovačkih*). Ipak, navedeni primjeri pokazuju da se u štokavskom hrvatskom književnom jeziku 16. stoljeća stari i novi padežni oblici usporedno javljaju ne samo u stihovima nego i u proznim tekstovima.

U D mn. bilježe se stari padežni oblici, npr. u Vetranovića *vajmeh, oružnikom zašto vi daste vlas* (*Pjesanca gospodi krstjanskoj*), u Ranjine *junakom razdielivši* (poslanica Mihu Menčetiću) itd. Imenica *sluga*, budući da je e-sklonidbenoga tipa, ima D mn. *slugam*, npr. u Sasina *reče slugam* (*Mrnarica*). U M. Držića su brojni primjeri množinskoga oblika dativa u muškom rodu imenica sa starim nastavkom *-om*, odnosno *-em*, npr. *I rekoše negromantom* 'i rekoše negromanti-ma'; *daše duh žviratom, barbačepom, čovuljicom, obrazom od papagala* 'daše dušu grbavim lutcima, nakaznim drvenim lutcima, patuljastim lutcima, obrazima nalik na papagajske' (sve u govoru Dugoga Nosa u *Dundu Maroju*). *Pjesni* je pak posvetio *Svojim prijateljem* 'svojim prijateljima'. U istom tekstu su i sukladni oblici *za ugodit prijateljem, mnokrat sam dao neprijateljem* 'za ugoditi prijateljima, puno puta sam dao neprijateljima'. Analogno tomu, u posveti u *Tireni* piše *davahu svojijem prijateljem* 'davahu svojim prijateljima'. Dativni oblici imenica ženskoga roda množine imaju u M. Držića nastavak *-am*, npr. *zelenim travam i gustomu dubju daju* 'zelenim travama i gustomu dublju daju' (govor Dugoga Nosa u *Dundu Maroju*).

U A mn. muškoga roda također su mogući stari oblici, npr. u Vetranovića *na sviati zle ljudi na pravi drum stavi* '... zle ljude ...' (*Pjesanca slavi carevoj*).

U L mn. muškoga roda susrećemo lokativne oblike na *-ih*, a oblike ženskoga roda na *-ah*, npr. u Ranjine *u naših krajih* (poslanica Mihu Menčetiću), u Vetranovića *po gorah* (*Pjesanca lakomosti*), u *suzah* (*Pjesanca Djevici*), u Sasina *u rukah* (*Razboji od Turaka*), u Dimitrovića *u stranah ovezijeh* (poslanica Nalješkoviću),

u Ranjine *po gorah* (poslanica Mihi Menčetiću). Lokativne množinske oblike imenica ženskoga roda M. Držić također bilježi s nastavkom *-ah*, npr. u *rukah* 'u rukama' (posveta u *Tireni*), u *ovizijeh stranah* 'u ovim stranama' (Prolog *Dundu Maroju*), u *Zlatarića u tolicijeh spravah* (poslanica Zrinskomu), u *Lukarevića u knjigah* (poslanica Gradiću).

U oblicima I mn. muškoga i srednjega roda stari je nastavak *-i*, npr. u *Vetranovića s neprijateljji* 's neprijateljima' (*Galijun*), *Ka vlada nebesi* 'koja vlada nebesima' (*Pjesanca Djevici*), u M. Držića *među vlasteli, tvojima druzi* 'među vlastelom, tvojim drugovima' (posveta u *Tireni*), *s versi* 's versima' (Satirov Prolog *Skupu*), *s ždralovi* 'sa ždralovima'; *s negromanti* 's negromantima' (govor Dugoga Nosa u *Dundu Maroju*), u Sasina *s konji; sa svijem oklopi* 'sa svim oklopima' (*Razboji od Turaka*), *tančac vodeć prid satiri* '...pred satirima'; *meu pogani* 'među poganima' (*Mrnarica*). Prijelazne oblike bilježimo npr. u M. Držića *vladat svijem ostalijem dinarmi* 'vladati svim ostalim dinarima (tj. novcima)'; *s dukatmi* 's dukatima' (Prolog u *Dundu Maroju*). Ranjinini su množinski instrumentalni oblici već konkretniji zaokret prema novoštokavskima, npr. *s vašima prijateljim* 's vašim prijateljima' (poslanica Mihi Menčetiću). U oblicima I mn. ženskoga roda imenica najčešći je stari oblik s nastavkom *-ami*, npr. u *Vetranovića prucaše nogami* 'ritaše se nogama'; *sa zvjezdami* 'sa zvijezdama' (*Pelegrin*), *sa zvjezdami* (*Pjesanca suda napokonjega*), *s tugami; suzami* (*Pjesanca gospodi krstjanskoj*), u Dimitrovića *s tugami* (*Gdi je sad razum tvoj*), *suzami polit* (*Ove se nitkore*), u M. Držića *s lukom i strielami* 's lukom i strijelama'; *s rukami* 's rukama', *s tizijem personami* 's tim osobama' (Satirov Prolog *Skupu*), *da se psi kobasami vežu* 'da se psi kobasicama vežu'; *da se od zlata balotami na cunje igra* 'da se balotama od zlata na čunove igra'; *ružami cafti* 'cvjeta ružama'; *plodit i miešat s ženami* 'ploditi i miješati sa ženama' (govor Dugoga Nosa u *Dundu Maroju*), u Nalješkovića I mn. *rukami* (*Komedija prva*), ali se također susreće i prijelazni instrumentalni oblik imenica s nastavkom *-mi*, npr. u imenica i-sklonidbenoga tipa u M. Držića *dotrudnih duzijem riečmi* 'dosadih dugim riječima' (Prolog *Dundu Maroju*). Međutim, primjeri iz tekstova pokazuju da su novoštokavski oblici u 16. stoljeću postupno počeli zahvaćati i instrumental množine ženskoga roda, pa taj padežni oblik u pojedinim primjerima ima nastavak *-ama*, npr. u Ranjine *ričima* (poslanica Mihi Menčetiću).

Imenice i-sklonidbenoga tipa ženskoga roda u dubrovačkih su renesansnih autora iznimno brojne. Jedna od najčešćih je nedvojbena *pjesan* 'pjesma' (G jd. *pjesni*, N mn. *pjesni*), npr. *Vetranović*, *Sasin*, *Bobaljević*, *D. Ranjina* imaju svoje *Pjesni razlike* 'pjesme različite', M. Držić ima djelo naslovljeno *Pjesni*, u *Dimitrovića* N mn. *pjesni* (*Nikoli Nale*), u *Nalješkovića* *pjesan* (*Komedija prva*), u *Ranjine od pjesni razlicih; pjesni razlike* (poslanica Mihi Menčetiću) itd. *Uma-njenica* tē imenice izvodi se sufiksom *-ca* i pripada e-sklonidbenomu tipu, npr. u *Vetranovića* *Pjesanca grlici; Pjesanca šturku; Pjesanca jaganjcu*, u *Dimitrovića* N mn. *pjesance* itd. Istoga je tipa i imenica i-sklonidbe *plav* 'lađa, brodica', s

umanjenicom e-sklonidbe *plavca* ‘lađica’¹², npr. u Vetranovića *život moj pribrodi pučinu u plavi; odriešim plav moju; s plavcom se uputim (Moja plavca), u gnjiloj svi plavi pučinu brodimo (Pjesanca košuti ranjenoj)*, u Nalješkovića *plav* (poslanica Ivanu Vidaliju), u Sasina G jd. *ove plavi (Mrnarica)*. Imenica *istoč* ‘istok’ (koja je izvedena nultim sufiksom od glagola *istočiti*) također je ženskoga roda, npr. u Vetranovića *s istoči* ‘s istoka’ (*Pjesanca Fenici*), u M. Držića *sunce s istoči* (govor Dugoga Nosa, *Dundo Maroje*). Imenica *istok* je muškoga roda, npr. u Vetranovića *u toplom istoku; na istok (Pjesanca Fenici)*. U dubrovačkih se autora susreće stara imenica i-sklonidbe *boljezan* (G jd. *boljezni*) u značenju ‘bol, bolest’, za koju možemo pretpostaviti da je preuzeta iz pisane tradicije, npr. u Vetranovića *i gorku boljezan (Pjesanca slavi carevoj), s telesnom boljezni (Pjesanca smrti)*. Križanjem pridjeva *ljuven* ‘ljubavni’ (koji je uobičajen u dubrovačkih autora toga doba) i imenice *ljubezan* ‘ljubav’ (iz pisane tradicije) nastala je imenica i-sklonidbenoga tipa *ljuvezan* (G jd. *ljuvezni*) ‘ljubav’¹³, npr. u Vetranovića V jd. *o vječna ljuvezni (Pjesanca smrti)*, I jd. *s velikom ljuvezni; s tvojom ljuvezni (Pjesanca Djevici)*, u Sasina *slavne ljuvezni (U pohvalu pjesnika dubrovačkih)*. Valja ipak upozoriti da se u Vetranovića često oblik *ljuvezni* rimuje s *boljezni (Pjesanca smrti; Pjesanca od suda napokonjega)*. Naravno, rabi se i riječ *ljubav*, za koju se može pretpostaviti da je već tada bila sastavnim dijelom dubrovačkoga govora, npr. u Vetranovića *o vučja ljubavi (Pjesanca jaganjcu), velja ljubav (Pelegrin), ljubav s mirisne sladosti; Svjetovnom ljubavi još se svi vozimo (Pjesanca košuti ranjenoj), o vječna ljubavi (Pjesanca Djevici)*, u M. Držića *ljubav ku mi si vazda nosio* ‘ljubav koju si mi vazda nosio’ (posveta u *Tireni*). Navedeni Vetranovićeви primjeri pokazuju da se u istoj pjesmi susreću inačice *ljubav* i *ljuvezan*, zavisno o potrebama rime i metra. U dubrovačkih autora imenice i-sklonidbe obično u I jd. imaju nastavak *-i*, npr. u M. Držića *pameti* (govor Dugoga Nosa u *Dundo Maruju*), u Zlatarića, npr. *hitrosti* (poslanica Zrinskomu), ali ne uvijek, npr. u Lukarevića *svjetlosju* (poslanica Gradiću). Budući da je u arhaičnoj štokavštini bilo više imenica i-sklonidbenoga tipa nego u novoštokavštini, i-sklonidbi pripadaju i imenice *običaj* i *dlan*, npr. u Ranjine *po običaji staroj i sadanjoj; stisnuvši obje dlani od ruka* (poslanica Mihui Menčetiću).

Vetranović rabi imenicu *zraka* u ženskom rodu, kao što je danas uobičajeno, npr. *bez zrake sunčane (Pjesanca od suda napokonjega)*. Protivno tomu, imenica *zrak* ‘zraka’ muškoga je roda, npr. u M. Držića *sunčani zrak na nebi* (u posveti *Tirene*), u Sasina *svietli zrak (Razboji od Turaka)*.

U okviru razmatranja uporabe osobnih zamjenica, potrebno se osvrnuti i na akuzativni enklitički oblik *ju* zamjenice *ona*. Oblik *ju* susreće se u dubrovačkih renesansnih pisaca neovisno o glagolskoj enklitici *je*, odnosno neovisno o dočetnim

¹² Od umanjenice *plavca* dalje je izveden deminutiv *plavčica* za sasvim malo plovilo. Riječ *plavčica* do danas je očuvana u govorima naše polutisučljjetne dijaspore.

¹³ Usp. Petar S k o k, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1972, 338.

fonemima riječi koja je ispred te enklitike, npr. u Vetranovića *mislim ju ja popit* (*Pjesanca smrti*), u M. Držića *primi ju za svoju dobrotu* (posveta *Tirene*).

Nesinkretizirani množinski oblici osobnih zamjenica također se mogu smatrati starijima. U D mn. obično susrećemo oblike tipa *nam*, *vam*, npr. u Vetranovića *što se je vam reklo; i što vam govore* (*Pjesanca gospodi krstjanskoj*), u Sasina *a kralj vam će darovati* (*Mrnarica*). U I mn. oblici su tipa *nami*, *vami*, *njimi* npr. u Vetranovića *nad nami* 'nad nama' (*Pjesanca suda napokonjega*), *Ka vlada nebesi i svietom i nami* (*Pjesanca Djevici*), *meu vami* (*Pjesanca gospodi krstjanskoj*), u M. Držića *među nami* (posveta u *Tireni*; govor Dugoga Nosa u *Dundu Maraju*); *meu vami* (govor Dugoga Nosa), u Sasina *š njimi* (*Mrnarica*), u Ranjine *nad nami* (poslanica Mihui Menčetiću) i dr. Ali, u Ranjine je i u D mn. moguć oblik *nami*, npr. *za što oni svijem nami voci su i oci svakoga razuma* (poslanica Mihui Menčetiću).¹⁴

U D jd. uobičajen je nastavak *-omu*, npr. u Nalješkovića *vlastelinu hvarskomu* (poslanica Hortenziju Bartučeviću), *vlastelinu krkarskomu* (poslanica Ivanu Vidaliju), u Sasina *Prisvietlomu vlastelinu Dživu; komu car oblas da* (*Razboji od Turaka*), u Dimitrovića *čovjeku svakomu* (*Istomu*; poslanica Nikoli Nalješkoviću), u Ranjine *Plemenitomu knjižniku svake časti dostojnomu Mihui Menčetiću vlastelinu dubrovačkomu*, u Zlatarića *knezu Zrinskomu ... gospodinu vazda počtovanomu*. Međutim, postupno se taj oblik pojavljuje i u lokativu, npr. u Ranjine *u ovomu tuđu mjestu* (poslanica Mihui Menčetiću).

Pojedini dubrovački autori imaju oblike neodređenoga pridjeva s imeničkom sklonidbom, npr. Lukarević: *od ovoga mala truda; u malu daru* (poslanica Gradiću), Ranjina *u ovomu tuđu mjestu* (poslanica Mihui Menčetiću).

Upitno-odnosne zamjenice *tko*, *što*, karakteristične za štokavštinu, uobičajene su u Vetranovića, npr. *sad, tko može* (*Pjesanca od suda napokonjega*), *tko može na sviati* (*Pjesanca košuti ranjenoj*), *tko more* (*Pelegrin*), *A tko li će ino rieti* (*Galijun*), *što je stvoril Bog na sviati* (*Remeta*), *sviet što dava* (*Pjesanca košuti ranjenoj*), *što ste se u polju s oružjem stali sad?*; *što se je vam reklo; i što vam govore* (*Pjesanca gospodi krstjanskoj*), *što ću jošte pjet* (*Pjesanca Djevici*), u M. Držića *što ćete ino* (Dugi Nos u *Dundu Maraju*), u Sasina *tko bježi; tko može što zgrabit* (*Razboji od Turaka*), *tko* (*Mrnarica*). Niječni oblici također su uobičajeni, npr. u Vetranovića *slas ku nitkor na sviati ...* (*Pjesanca smrti*), *nitkor ne more slobodno drumom proć* (*Pjesanca gospodi krstjanskoj*), u M. Držića *u Stare Indije nitko ne more poč* (govor Dugoga Nosa u *Dundu Maraju*).

U funkciji upitnoga priloga 'zašto' dubrovački autori rabe svezu prijedloga *za* i zamjenice *što*, tj. *zašto*, npr. u Vetranovića *vajmeh, oružnikom zašto vi daste vlas* (*Pjesanca gospodi krstjanskoj*). Protivno tomu, prijedložna sveza *zač* pojavljuje se kao uzročni veznik 'jer', npr. u Vetranovića *I kopno i more tuži se sa svu moć, zač nitkor ne more slobodno drumom proć* '... jer nitko ne može slobodno

¹⁴ Stariji oblici *nami* i *vami* i danas su očuvani ponegdje u novoštokavštini, npr. u pojedinim govorima novoštokavskoga ikavskoga dijalekta.

...’ (*Pjesanca gospodi krstjanskoj*), *i počeh drijemati zač se već ne mogah s tijem sankom rvati* ‘i počeh drijemati jer se više ne mogoh s tim sankom hrvati’ (*Pelegrin*), *Zač velik nepokoj ćutio sam i ćutim* ‘jer sam velik nemir osjećao i osjećam’ (*Moja plavca*), *ostavi bludni san, zač će hip skoro doć* (*Pjesanca smrti*), *dušica gdi vene zač se nač ne more vodice studene* (*Pjesanca lakomosti*).¹⁵ Premda se u dubrovačkih pjesnika uporaba priloga *zač* može tumačiti potrebama metra, neosporiva je činjenica da su ga vrlo često rabili, pa i onda kada su mogli naći i neko drugo rješenje za postizanje željenoga broja slogova u stihu.

Ranjina kao uzročni veznik rabi prijedložnu svezu *zašto*, npr. *stisnuvši obje dlani od ruka zašto suda nijednoga ne imaše pri sebi* (poslanica Mihu Menčetiću).

U dubrovačkih renesansnih pisaca nisu rijetkost stari oblici neodređene pridjevne zamjenice *ki, ka, ko* ‘koji, koja, koje’, koji su karakteristični za arhaičnu štokavštinu, čakavštinu i kajkavštinu, npr. u Vetranovića *ka stvar* ‘koja stvar’; *ku stvar* ‘koju stvar’ (*Pelegrin*), *ki ti će bieli dan u tmastu svrnut noć* ‘koji će ti bijeli dan ...’; *ki hrli i teče* ‘koji hrli i trči’ (*Pjesanca smrti*), *ki vene* (*Pjesanca Djevici*), u M. Držića *ki je davahu* ‘koji je davahu’; *ljubav ku mi si vazda nosio* ‘ljubav koju si mi vazda nosio’ (posveta u *Tireni*); *kad se od njih ki oženi* ‘kad se koji od njih oženi’ (Satirov Prolog u *Skupu*), *ki ju gledaju* ‘koji ju gledaju’; *ku prije ne biehu vidjeli* ‘koju prije ne bjehu vidjeli’ (govor Dugoga Nosa u *Dundu Maraju*), u Sasina *ka k meni doteče* ‘koja k meni dotrči’ (*Razboji od Turaka*), *po pučini ke se brode* (*Mrnarica*), u Dimitrovića *dobra ka imah* (*Zgriešio sam na nebi*), u Nalješkovića *ki je vrag* (*Komedija peta*), u Ranjine *ki mu tada neprijatelj bješe* (poslanica Mihu Menčetiću) itd. Međutim, usporedno rabe i novije duže oblike, npr. u Vetranovića *koja se uzdviže od veće razloga* (*Pelegrin*), *koja sja* (*Pjesanca Djevici*), u M. Držića *narav kojom si svakomu drag* (posveta *Tirene*), *koja jesu mila; koje ju će gledat* (Prolog *Dundu Maraju*), u Nalješkovića *kruna od zlata, kojom se svi diče* (poslanica Ivanu Vidaliju). U stihovima je izbor između starih jednosložnih i novih dvosložnih realizacija obično uvjetovan potrebama metra, ali u proznim tekstovima i u dramama očito je riječ o postupnom prijelazu na novoštokavske dvosložne oblike. Isto vrijedi i za složene oblike, među kojima ima starijih kraćih, npr. u M. Držića *kugodi liepu stvar; kugodi stvar* (Prolog *Dundu Maraju*) i novijih dužih oblika, npr. u M. Držića *bez kojegodi feste* (Prolog *Dundu Maraju*), u Nalješkovića *kegodi iskati lieke* (*Komedija prva*).¹⁶

Staru pokaznu zamjenicu *saj* ‘ovaj’ susrećemo npr. u Vetranovića: *na saj svit* (*Pelegrin*), *na sviet saj* (*Pjesanca Fenici*), *tmasti oblaci prekrit će vas sviet*

¹⁵ Uporaba prijedložne sveze *zač* kao uzročnoga veznika bila je uobičajena u hrvatskoj srednjovjekovnoj pisanoj tradiciji, među inim npr. u *Modruškom urbaru* iz 1486., i može se pretpostaviti da su je dubrovački autori preuzeli iz već postojećih pisanih djela.

¹⁶ U Petrovićevoj *Snu ljuvenom* u 18. stoljeću još je uvijek više starih jednosložnih realizacija te neodređene pridjevne zamjenice negoli novih. Naime, u pjesništvu se zbog potreba metra jednosložne realizacije rabe znatno duže nego u ostalim pisanim djelima.

saj; vas saj sviet (*Pjesanca suda napokonjega; Pjesanca lakomosti*), u Nalješkovića *saj sviet* (poslanica Ivanu Vidaliju), u Sasina *saj sviet* (*U pohvalu pjesnika dubrovačkih*), u Bobaljevića L jd. *na semu sviti* 'na tom svijetu' (*O slavni naš Bako*) i dr.

Stari nastavak *-(j)u* u prezentskim oblicima za prvu osobu jednine u pojedinim je autora vjerojatno preuzet iz pisane tradicije ranijih razdoblja, npr. u Vetranovića *zato te ja molju* 'zato te ja molim' (*Pjesanca smrti*), *slatko te ja molju; pjesance ja poju* 'pjesmice ja pjevam' (*Pjesanca Djevici*), u Nalješkovića *ja molju* (*Komedija prva*), u Ranjine *molju vas* (poslanica Mihi Menčetiću). Valja ipak imati na umu da se takvi oblici često rabe zbog rime. Tako se npr. Vetranovićev prezentski oblik *molju* u *Pjesanci smrti* rimuje s imeničkim akuzativnim oblikom *volju* (prema N jd. ž. r. *volja*). Protivno tomu, glagol *moći* pojavljuje se s prezentskim nastavkom *-em* za 1. os. jd. (i to s rotacizmom), npr. u Vetranovića *pokoja ne morem prijati* (*Pjesanca Djevici*).

Glagol *kupat se* 'kupati se' ima u M. Držića u 3. os. množine prezentski nastavak *-ju*, tj. *kuplju se* 'kupaju se' s epentetskim *//* kao vidom novoga jotiranja u skupu *pj* na granici prezentske osnove i nastavka. Oblik *kuplju se* ostatak je nekadašnje prezentske paradigme *kupat se*, 1. os. jd. *kupljem se*, 3. os. jd. *kuplju se*. Po toj je konjugaciji glagol *kupat se* pripadao 3. razredu V. vrste, npr. u Satirovu Prologu *Skupu: starija je nego stara komarda, gdje se djeca sad kuplju*.¹⁷

Složenu glagolsku tvorbu koja se sastoji od drugoga prezenta glagola *biti* i infinitiva, a karakteristična je za hrvatski štokavski jug, također susrećemo u dubrovačkih renesansnih pisaca, npr. u Vetranovića *k blaženstvu budu prit* (*Pjesanca smrti*), *da veće od sada ne budu ja vidjet* (*Pjesanca Fenici*).

2.3. Rječotvorje, sintaksa i leksik

U značenju 'pješak' susreće se imenica izvedena sufiksom *-(a)c*, tj. *pješac*, npr. u Vetranovića (*Pjesanca gospodi krstjanskoj*), u Sasina N mn. *pješci* (*Mrnarica*).

U Dubrovčana u značenju 'vrtlar' je imenica *vrtar* koja je sufiksom *-ar* izvedena od imenice *vrt*. Tako npr. Sasin ima pjesmu naslovljenu *Vrtari*.

Sufiks *-telj* se također rabi, npr. u Dimitrovića *dika i naučitelj meni* (*Nikoli Nale*).

Pejorativnu uvećanicu *maglina* (*Pjesanca suda napokonjega*) u značenju 'magluština' Vetranović izvodi sufiksom *-ina*. Doduše, Vetranovićev izbor sufiksa može biti uvjetovan rimom *magline – ravnine* u toj pjesmi. Imenica *ravnina*

¹⁷ Ostatak takve paradigme glagola *kupat se* i danas se susreće u pojedinim arhaičnim hrvatskim štokavskim govorima slavonskoga dijalekta, npr. u govoru šokačkih Hrvata u Sontu i Bačkoj također se rabi oblik za 3. os. mn. *kuplju*. Cjelovita se pak paradigma 3. razreda V. vrste do danas susreće u sjeverozapadnoj čakavštini (npr. u Vrbniku na Krku, u Turković Selu kraj Ogulina, u Pinkovcu u austrijskom Gradišću).

(izvedena sufiksom *-ina* od pridjeva *ravan*) u različitim se hrvatskim idiomima 16. stoljeća rabila u današnjem značenju ‘ravnica’¹⁸ pa stoga nije začudno što ju je rabio i Vetranović.

Vrlo je plodna tvorba zbirnih imenica sa sufiksom *-je*, neovisno o gramatičkom rodu polazne imenice, npr. u Vetranovića *jelje* i *borje* (*Pelegrin; Pjesanca: Aurea aetas*), prema N jd. m. r. *bor*, odnosno N jd. ž. r. *jela*; zatim *lovorje*; *dubje* (*Pjesanca: Aurea aetas*), *žilje* (*Pjesanca lakomosti*).

S aspekta rječotvorja vrlo je zanimljiv prilog *suzubice* koji je načinjen od imenice *zub* prefiksarno-sufiksarnom tvorbom s prefiksom *su* i sufiksom *-ice*. Označava najčešće izravan sukob zube o zube, npr. u Sasina *ter se š njimi suzubice na poljani krvarite* (*Mrnarica*).

Nije rijetka uporaba prijedloga *pri* s lokativom, npr. u Vetranovića *milost pri tebi* (*Pjesanca Djevici*), u Ranjine *ne imaše pri ...* (poslanica Mihu Menčetiću).

U dubrovačkih autora, pri realizaciji perfekta povratnih glagola, zamjenica *se* nalazi se ispred oblika pomoćnoga glagola *biti*, npr. u Vetranovića *što se je vam reklo* (*Pjesanca gospodi krstjanskoj*).

Razmatrani autori često rabe genitiv osobne zamjenice u funkciji posvojne, npr. u M. Držića *da vrag uzme tu nje moć* ‘da vrag uzme tu njezinu moć’ (Pomet u *Dundu Maroju*), *njih dobre misli* ‘njihove dobre misli’ (Dugi Nos u *Dundu Maroju*), u Sasina *duše njih* ‘njihove duše’ (*U pohvalu pjesnika dubrovačkih*), u Ranjine *na njih dom; njih besjede; stada njih pasu* (poslanica Mihu Menčetiću), u Lukarevića *od njih huda djelovanja* (poslanica Gradiću).¹⁹

Prilično je zastupljena stara riječ *daž* ‘kiša’²⁰, npr. u M. Držića (govor Pomet u *Dundu Maroju*), u Bobaljevića, npr. u N mn. *mokri daždi* (*Srce mi je puno jada*), također i stara riječ *oganj*²¹, npr. u Držićevu *Skupu*, u Bobaljevića (*Knjiga Maroju Mažibradiću*).

M. Držić rabi staru imenicu ženskoga roda i-sklonidbe *čes* (< čest) u značenju ‘sudbina, usud, kob’, pa npr. Gruba u *Skupu* govori: *vidjela sam zlu čes*, Bobaljević spominje *hudu čes* (*Knjiga Maroju Mažibradiću*).²² Imenica *čes* sudjeluje pri tvorbi Držićeva složenoga pridjeva *dobročes* koji rabe različiti likovi u *Dundu Maroju*. Tvorbeno je značenje toga pridjeva ‘koji ima dobru čest’, tj. ‘koji ima dobar usud, dobru kob, koji je sretan’. Antonim toga pridjeva je pridjev *zločest* kao složenica nastala slaganjem tvorbenih osnova spomenute sveze *zla čest* (sa spojnikom *-o-*).

¹⁸ U tom je značenju do danas očuvana u polutisućljetnoj dijaspori u Novom Selu u Slovačkoj.

¹⁹ Takvi su oblici i danas uobičajeni u pojedinim hrvatskim govorima, npr. u polutisućljetnoj dijaspori.

²⁰ U današnjem se dubrovačkom govoru rabi glagol *dažđeti* ‘kišiti’ s provedenim najnovijim jotiranjem.

²¹ Potonja se riječ i danas rabi u dubrovačkom govoru, a također i u brojnim čakavskim i kajkavskim govorima, naravno u različitim fonološkim inačicama.

²² Tu je imenicu rabio i Petrović u *Snu ljuvenom*.

Prvotno pridjev *zločest* nije označavao moralnu karakteristiku, nego je značio ‘koji ima zlu čest’, tj. ‘koji ima zao, loš usud, kob, koji je nesretan’.²³

U dubrovačkih renesansnih pisaca susrećemo i riječ *pas* (N mn. *psi*), npr. u M. Držića *gdje vele da se psi kobasami vežu* (govor Dugoga Nosa u *Dundu Maroju*).²⁴ Tu je i glagolska imenica *besjeda* u značenju ‘govor, riječ’, npr. u M. Držića *za dovršit besjedu* (govor Dugoga Nosa u *Dundu Maroju*).²⁵

Za toponim Turopolje rabi se dvočlani izraz s imenicom i odnosnim pridjevom, npr. u Sasina L jd. *na polju Turovu* ‘u Turopolju’ (*Razboji od Turaka*).

Pridjev *lajnen* u značenju ‘pun balege ili koji voli balegu’ u hrvatskom je jeziku karakterističan za dubrovačke renesansne pisce, npr. u Vetranovića *muhe lajnene* (*Pelegrin*).²⁶ U 16. stoljeću rabio se u hrvatskom jeziku pridjev *zlat(i)*, *zlata*, *zlato* u značenju ‘zlatan/zlatni, zlatna, zlatno’²⁷, pa ga tako rabe i dubrovački pisci, npr. u Vetranovića *zlati dan* ‘zlatni dan’ (*Pjesanca: Aurea aetas*), *ni zlate verige na grlu nositi* ‘ni zlatne lance na vratu nositi’ (*Pjesanca košuti ranjenoj*), u Sasina G mn. *zlatih dukata* (*Razboji od Turaka*). U Držićevu *Skupu* jedan lik ima simbolično ime *Zlati Kum* ‘zlatni kum’. Dubrovački renesansni pisci rabe stari pridjevski oblik *hrabren* ‘hrabar’, npr. u M. Držića *hrabreni vlasteline* ‘hrabri vlasteline’ (posveta u *Tireni*), u Sasina *hrabren vitez*; *hrabren junak* (*Razboji od Turaka*) te sukladno tomu prilog *hrabreno*, npr. u Vetranovića (*Galijun*), *i vi krv prolite hrabreno u boju* (*Pjesanca slavi carevoj*)²⁸, *hrabreno* u Dimitrovića (*Gdi je sad razum tvoji*) i Ranjine (poslanica Mihui Menčetiću).

Stari pridjev *veli* ‘veliki’, u pravilu izostaje u novoštokavštini, pa se rabi pridjev *veliki*, npr. u Vetranovića *velik nepokoj* (*Moja plavca*), u M. Držića A jd. *zgradu veliku* (govor Dugoga Nosa u *Dundu Maroju*), u Sasina *veliki i mali* (*Razboji od Turaka*). Međutim, u renesansnih autora prepoznaje se u komparativu *velji* ‘veći’, npr. u Vetranovića *velja ljubav* (*Pelegrin*), u Ranjine *velju moć i silu imaju* (poslanica Mihui Menčetiću), a također adverbiziran, npr. u Vetranovića *u vele jadan glas* (*Pjesanca Djeviciji*), u M. Držića *zgradu veliku, visoku i vele urešenu* (govor Dugoga Nosa u *Dundu Maroju*), u Sasina *vele malo dan* ‘vrlo malo dana’ (*Razboji od Turaka*).

Također se susreće stari pridjev *hud* ‘zao’, npr. u M. Držiću u dvočlanom izrazu *huda srjeća* ‘zla sreća’ (Grubišina replika u *Dundu Maroju* i Kamilova replika

²³ To se prvotno značenje i danas očuvalo u brojnim idiomima polutisućljetne hrvatske dijaspore u glasovnoj inačici *ločest* (< *zločest*) te u frazemu *ide mi ločesto* ‘loše mi ide, nisam uspješan’.

²⁴ Poznato je da se u današnjem dubrovačkom govoru rabi riječ *kučak*.

²⁵ I ta se riječ u različitim inačicama još uvijek aktivno rabi u čakavštini.

²⁶ U hrvatskom se jeziku do danas očuvala imenica *lajno* u značenju ‘govno’ u čakavskom govoru Vrbnika na Krku.

²⁷ Taj su pridjev rabili i čakavski renesansni autori u 16. st., a u polutisućljetnoj hrvatskoj dijaspori i danas je uobičajen.

²⁸ Taj je oblik bio od starine uobičajen i u čakavštini, a sukladno tomu i danas je u uobičajenoj uporabi u polutisućljetnoj hrvatskoj dijaspori.

u *Skupu*). Od te je sveze nastao i složeni pridjev *hudosrječan* u značenju 'koji je hude, zle zreće, tj. koji je nesretan', npr. u M. Držića u izrazu *hudosrječno ime* (Grubina replika u *Skupu*). Od pridjeva *hud* izvedena je i imenica *hudoba* 'vrag', npr. u M. Držića (Varivina replika u *Skupu*).²⁹

Uobičajen je stari glagol *hotjeti* 'htjeti', npr. u Vetranovića *hotjel bih* 'htio bih' (*Pjesanca Djevici*), u Ranjine *hotješe upisat* (poslanica Mihu Menčetiću).

Prezentski oblici *grem, greš ...* također se mogu susresti u dubrovačkih renesansnih pisaca, npr. u Vetranovića *da u štetu ne gre* 'da ne ide u štetu' (*Pelegrin*), u Kaboge *za te grem kako puž* (*Pjesan*), u Sasina 3. os. mn. *gredu* (*Mrnarica*), u Bobaljevića *Oči imam, a slijep gredu* (*Srce mi je puno jada*), u Dimitrovića *kad gre konj na te* (*Istomu*, tj. Nikoli Nalješkoviću), u Ranjine *kamo gredu ja* (poslanica Mihu Menčetiću).³⁰ Mažibradić ima imperativ *neka gre* (*Zatravi, zatravi*). U dubrovačkih se renesansnih autora te realizacije mogu smatrati čakavizmom.³¹

U dubrovačkih su autora bili uobičajeni i oblici staroga glagola *viem, vieš ...* 'znam, znaš ...', odnosno niječni *ne viem ...* 'ne znam ...', npr. u Vetranovića *Nu ne viem, vajmeh, sad, tko može* (*Pjesanca od suda napokonjega*), *ne viem* (*Pjesanca jaganjcu, Pjesanca Djevici*), *viem* (*Pjesanca Djevici*).

Stari glagol *pjet* 'pjevati' također se rabi, npr. u Vetranovića *što ću jošte pjet* (*Pjesanca Djevici*).

Prefigirani svršeni glagol IV. vrste *zagromiti*³² i danas se u arhaičnoj hrvatskoj štokavštini rabi u značenju 'zagrmjeti'. Taj glagol susrećemo u Vetranovića, npr. *kad zagromi* 'kad zagrmi' (*Remeta*).

Vrlo je zanimljiv glagol *dvignut(i)* 'dignuti'³³ (s nekim od prefikasa ili bez prefiksa), sa starim početnim skupom *dv-*, npr. u Vetranovića aoristni oblici *dvigoše se* 'dignuše se'; *koja se uzdiže od veće razloga* 'koja se uzdiže ...' (*Pelegrin*), imperativ *dvigni glavicu* (*Pjesanca smrti*), u M. Držića imperativ *dvigni* (replika Dunda Maroja u *Dundu Maroju*), odnosno prezentski oblik nesvršenoga vida *dvižem* (govor Dugoga Nosa u *Dundu Maroju*). Taj glagol također izostaje u novoštokavštini.³⁴

²⁹ Imenica *hudoba* od starine se do današnjega doba rabi u svim trima hrvatskim narječjima te pripada temeljnomu općehrvatskomu leksiku. Pridjev *hud* rabi npr. i Petrović u *Snu ljuvenom*.

³⁰ Zanimljivo je da je taj glagol, ali s prezentskim oblikom *grede*, rabio i Petrović u svom *Snu ljuvenom*.

³¹ Inače se prezentski oblici *grem, greš ...* susreću i u kajkavštini.

³² Npr. u šokačkom govoru *Sonte* u Bačkoj, koji pripada hrvatskomu arhaičnomu štokavskomu slavonskomu dijalektu.

³³ U današnjem se dubrovačkom govoru uglavnom rabi istoznačni romanizam *isat* (prema tal. *issare*).

³⁴ I danas se *dvižat*, odnosno *dvignut* rabi, ali danas je uobičajen u čakavskim govorima, npr. u Vrbniku na Krku, u pojedinim govorima na sjevernodalmatinskim i srednjodalmatinskim otocima, u polutisučljetoj dijaspori.

I glagol **velit(i)* rabe dubrovački renesansni pisci u prezentu i glagolskom prilogu radnom, npr. Vetranović u glagolskom prilogu sadašnjem *veleći* (*Pelegrin*) ili M. Držić u prezentskom obliku *gdje vele da se psi kobasami vežu* 'gdje vele da se psi kobasicama vežu' (govor Dugoga Nosa u *Dundu Maroju*).³⁵

Svršeni glagol *počinut* 'počinuti, mirovati' i danas je uobičajen u dubrovačkom govoru.³⁶ U renesansi ga npr. nalazimo u Vetranovića (*Pjesanca od suda napokonjega*), kao i nesvršeni vid *počivat* (*Moja plavca*).

Susreće se i glagol *skladat(i)*, npr. u Vetranovića *pjesni ke skladam* (*Pjesanca Djevici*).

Uobičajen je, naravno kao stilski neutralan, i stari glagol *spat*, prez. *spim* 'spavati, prez. spavam', npr. u Držićevu *Skupu*. Taj je glagol i danas uobičajen u dubrovačkom govoru.

U dubrovačkih autora nalazimo i glagol *popražiti* 'popržiti, spržiti', npr. u Vetranovića *popražiti sve u prah* (*Pjesanca od suda napokonjega*).³⁷

Glagol *pozrit(i)* u značenju 'pogledati' dubrovački su pisci mogli preuzeti iz pisane tradicije, pa i od samoga Marulića, npr. iz *Judite*. Nalazimo ga npr. u Vetranovića: *pozri s istoči* 'pogledaj s istoka' (*Pjesanca Fenici*), u Nalješkovića *pozri jedan čas na tužne me oči* (*Komedija prva*) itd.

Iz pisane je tradicije najvjerojatnije preuzet i glagol *primagati* 'pobjeđivati', npr. u Vetranovića *ljubav primaga* 'ljubav pobjeđuje' (*Pjesanca Djevici*).

Dubrovački autori rabe stari prilog *jur*, odnosno *jure* u značenju 'već', npr. u Vetranovića *Vrime jur prihodi* 'vrijeme već dolazi' (*Moja plavca*), *koja sad vlas svoju na prešu jur gubi* 'koja sada vlast svoju na brzinu već gubi' (*Pjesanca slavi carevoj*), *slaba svies moja jur mi moć prikrati* (*Pjesanca Djevici*), u M. Držića *Jur veće svak zna neg samo on, er, moja kćerce, ne hoće da zna* 'već više svatko zna, a samo on ne, jer, moja kćerce, ne želi znati' (Babina replika u *Dundu Maroju*), *bijaše jure u rukah* 'bijaše već u rukama' (*Tirena*)³⁸ itd.

Prilog *zaman* 'zaludu, ni za što' također pripada staromu sloju hrvatskoga leksika, npr. u Vetranovića (*Pjesanca Fenici*; *Remeta*; *Pjesanca slavi carevoj*), u

³⁵ P. Skok je smatrao da se taj glagol rabi samo u kajkavštini i čakavštini, i to samo u prezentu i imperfektu, usp. Petar Skok o k, n. dj. (13), 573. Ima ga međutim i među Hrvatima štokavcima. U govoru Hrvata u Rekašu u Rumunjskoj (koji pripada arhaičnomu štokavskomu slavonskomu dijalektu) zabilježila sam taj glagol za svoga terenskoga istraživanja u travnju 2008.

³⁶ Taj se glagol također još danas rabi u brojnim čakavskim govorima, osobito na čakavskom jugoistoku.

³⁷ Glagol *pražiti*, sa svojim se prefikslnim izvedenicama i danas rabi u polutisućljetnoj hrvatskoj dijaspori. S pravom se može pretpostaviti da se u 16. stoljeću nije rabio samo u središnjoj Hrvatskoj nego i šire, pa i u Dubrovniku.

³⁸ Prilog *jur* (s fonološkim inačicama *jure* i rjeđe *jurve*) redovit je u hrvatskih pisaca od srednjega vijeka do početka 21. stoljeća, neovisno o dijalekatnoj pripadnosti. Još uvijek se rabi u brojnim čakavskim, kajkavskim i hrvatskim štokavskim govorima.

M. Držića (Pometova replika u *Dundu Maruju*).³⁹ Usporedno se javlja i novija leksička inačica *zaludu*. Vetranović ih koristi kao kontaktne sinonime, npr. *niesu zaludu me pjesni ni zaman* (*Pjesanca Djevici*).

Tu je i stari prilog *pokli* 'pošto', npr. u Vetranovića (*Pjesanca Djevici*). Također je zanimljiv i stari hrvatski prilog *kom* u značenju 'upravo, netom, jedva', npr. u M. Držića *kom k njemu dođoh* 'upravo, jedva k njemu dođoh' (Pometova replika u *Dundu Maruju*).⁴⁰

Kvantitativni prilozi nastali slaganjem priloga ili nekoga broja s prilogom *krat* uobičajeni su u dubrovačkih renesansnih autora, npr. u Vetranovića i *činih večkrat da mnoge gospoje van sebe budu stat* '... više puta ...' (*Pjesanca u vrijeme od pošljice*), u M. Držića *mnokrat* 'mnogo puta', *šestkrat* 'šest puta' (posveta *Pjesni*), u Dimitrovića *vele krat* i *mnokrati* (*Istomu*, tj. Nikoli Nalješkoviću), u Zlatarića *većekrat*, npr. *ja većekrat razmišljajući* (poslanica Zrinskomu). Tvorba složenih priloga kojima je druga osnova *krat* potvrđena je u sjeverozapadnoj čakavštini od srednjega vijeka pa do danas, a karakteristična je i za kajkavštinu.⁴¹

Izdvojiti ćemo ovom prigodom i stari germanizam *tanac* 'ples', koji je u starini prihvaćen u svim trima hrvatskim narječjima, npr. u M. Držića, *na tance, igre i veselja* (Prolog *Dundu Maruju*).⁴²

Poznato je da u starijoj hrvatskoj književnosti pojedine riječi imaju posve drukčije značenje nego što je danas uobičajeno. Tako je npr. imenica *pod* imala značenje današnjega turcizma *kat*⁴³, npr. u M. Držića *Góri u treći pod svi* 'gore, na treći kat svi' (*Skup*).

Dubrovački renesansni pisci kao stilski neutralnu rabe hrvatsku riječ *pokoj* u značenju 'mir', npr. u Vetranovića *tihoga pokoja prijati ne more* (*Pjesanca suda napokonjega*), *pokoja ne morem prijati* (*Pjesanca Djevici*). Sukladno tomu česta je i prefiksalsna izvedenica antonimnoga, tj. suprotnoga značenja *nepokoj* 'nemir', npr. u Vetranovića (*Pjesanca smrti*), *Zač velik nepokoj ćutio sam i ćutim* 'jer sam velik nemir osjećao i osjećam' (*Moja plavca*), *toliki nepokoj da mene sad muči* (*Pjesanca Fenici*), *lakom nepokoj* (*Pjesanca lakomosti*), *nepokoj ki ćutim noć i dan* (*Pjesanca slavi carevoj*), u Ranjine *nepokoj* (poslanica Mihu Menčetiću).

³⁹ Prilog *zaman* također je iznimno zastupljen i u hrvatskim književnim djelima i u različitim hrvatskim organskim idiomima tijekom stoljeća, sve do danas.

⁴⁰ Taj se prilog u tom značenju i danas rabi u pojedinim sjeverozapadnim čakavskim govorima, npr. u inačici *komać* u Vrbniku na Krku, a naravno u različitim inačicama i u kajkavštini.

⁴¹ Složeni prilozi s *-krat* kontinuirano su se rabili u hrvatskoj štokavskoj, čakavskoj i kajkavskoj književnosti od 16. do 19. stoljeća. Još se uvijek rabe u brojnim hrvatskim govorima.

⁴² Taj stari dubrovački germanizam u poetske svrhe rabi i Luko Paljetak, zajedno s istoznačnim talijanizmom *balat* koji je uobičajen u današnjem dubrovačkom govoru: *ko vas vidi balat, ko vas vidi tancat*.

⁴³ U Hrvata je riječ *pod* poznata i u značenju 'potkrovlje'.

Kontaktne sinonime *mir i pokoj* susrećemo npr. u Vetranovića *tili mir i pokoj* (*Pjesanca košuti ranjenoj*).

Zanimljiva je Vetranovićeve varijacija inačica *car* i *česar* u svezama s pridjevima *istočni* i *zapadni*, tj. *istočni care*, *zapadni česare* (*Pjesanca gospodi krstjanskoj*) jer se naziv *car* rabio za turskoga sultana, a *česar* za germanske careve.

Imenica *grlo* u hrvatskom se jeziku u 16. stoljeću rabila u značenju 'vrat'⁴⁴. Tako je i u Vetranovića, npr. *ni zlate verige na grlu nositi* 'ni zlatne lance na vratu nositi' (*Pjesanca košuti ranjenoj*). Stariji Dubrovčani danas rabe imenicu *grlo* i u tom starijem značenju i u novijem značenju 'grlo'.

Vetranović rabi riječ *potplat*⁴⁵ u značenju 'stopalo'. Ta je riječ uobičajena u dubrovačkoj renesansi, npr. u Vetranovića *potplat od noga* (*Pjesanca Djevici*).

Glagol *bolit(i) se* Vetranović rabi u značenju 'žalostiti se', npr. *velmi se bolim* ja 'veoma se ja žalostim' (*Pelegrin*), također Mažibradić, npr. *Ako t' su boljezni, zov' me da se bolim* 'ako si bolestan zovi me da se žalostim' (*Vriednomu i uzvišenomu gospodinu Dinku Ranjini Maroje Mažibradić*). U tom su značenju taj glagol dubrovački autori najvjerojatnije preuzeli iz pisane tradicije ranijih razdoblja.⁴⁶

Temeljno značenje zbirne imenice *pratež* u hrvatskom je jeziku bilo 'odjeća', tj. 'ono što se pere'. U starom dubrovačkom govoru značenje se te riječi proširilo na 'različita roba općenito, među inim i hrana', a ne samo odjeća, npr. u M. Držića *Ma gdje Bokčilo osta s tom prateži?* (replika Dunda Maroja u *Dundu Maroju*), u Dimitrovića *popiju i izjedu prateži triš veće* (*Istomu*, tj. Nikoli Nalješkoviću).

Hrvatski su filolozi više puta upozorili na riječ *osao* u M. Držića u značenju 'magarac', npr. *gdje osli* 'gdje magarci' (govor Dugoga Nosa u *Dundu Maroju*), *kako oslu* 'kao magarcu' (replika Dunda Maroja u *Dundu Maroju*), u Kaboge *zlatan osao* (*Pjesan o dinaru*). Međutim, već se u to doba počinje rabiti riječ *tovar* koja je danas uobičajena u dubrovačkom govoru, što pokazuje kontaktni sinonim *tovari* i *osli* (pri kraju govora Dugoga Nosa). Držićev stariji suvremenik Vetranović također u istom djelu rabi obje leksičke inačice, npr. *taj tovar iz glasa revješe* 'taj magarac glasno revaše'; *objesni ta tovar* 'objesni taj magarac'; *na osla* 'na magarca', *na oslu* 'na magarcu' (*Pelegrin*).

⁴⁴ U pojedinim govorima polutisućljetne hrvatske dijaspore i danas se riječ *grlo* rabi u značenju 'vrat', npr. u govoru Hrvatskoga Groba u Slovačkoj..

⁴⁵ Ta se riječ i danas rabi u mnogim govorima sjeverozapadne čakavštine, uključujući i polutisućljetnu dijasporu.

⁴⁶ Još je u 18. stoljeću Petrović rabio pridjev *bolesni* u značenju 'žalosni': *uz bolesni glas pjevati ime i ljepos vil premile*. Rabi ga i Jakov Pletikosa u svom putopisu u *Putovanje k Jerozolomu* iz 1752., npr. *Put bolesni* (tj. 'žalosni put' u značenju 'Križni put'). Putopis je bio u rukopisu do 2000., kada su ga za tisak priredili i objavili Josip Lisac i Mirjana Šokota. (Jakov P l e t i k o s a, *Putovanje k Jerozolimu*, prir. J. Lisac i M. Šokota, Gradska knjižnica »Juraj Šižgorić«, Šibenik, 2000.)

U zapadnoslavenskim se jezicima i danas rabi pridjev *bolestan* u značenju 'žalostan', npr. u slovačkom se blagdan *Gospe od Sedam Žalosti* naziva *Sedem Bolesna Pâni Marije*.

Pridjev, odnosno prilog *drago* u značenju ‘skup, skupo’ također je uobičajen u dubrovačkoj renesansi, pa Držićev Skup kaže: *Ja pođoh na komardu da spravim, da kupim, da spravno, do večer dočekam dzeta, ono drago a ono draže* ‘ja pođoh u mesnicu da priprelim, da kupim, da spremno do večeri dočekam zeta, a ono skupo, a ono skuplje’. Značenje potonjih riječi ‘a ono skupo, a ono skuplje’ izvrsno karakterizira Skupovu škrtost. Poznato je da ime Držićeve komedije *Skup* ima drukčije značenje od današnjega. Hrvati su u 16. stoljeću rabili pridjev *skup* u značenju ‘škrt’.⁴⁷ U potonjoj je rečenici zanimljiva i uporaba sveze *da* + prezent: *da spravim, da kupim, da dočekam*, i to isključivo u voljnom prezentu, koji se i danas na isti način može rabiti u normiranom hrvatskom književnom jeziku. Kad nije riječ o voljnom prezentu Držić redovito rabi infinitivne oblike.

Pridjev *brižan, brižna, brižno* u značenju ‘jadan, jadna, jadno’, npr. u M. Držića (replika Grube u *Skupu*), danas često susrećemo u čakavštini, npr. u Vrbniku na Krku te u pojedinim govorima na srednjodalmatinskim otocima. Pridjev *gizdav* u značenju ‘ponosan’⁴⁸ bio je stilski neutralan u hrvatskom jeziku 16. stoljeća, npr. u Vetranovića *gizdavi grade moj (Pjesanca slavi carevoj)*.

Susreću se i pridjevski kontakti sinonimi od kojih je jedan danas uobičajen na hrvatskom štokavskom i čakavskom jugu, a drugi na čakavskom sjeverozapadu i u kajkavštini. Takvi su npr. u Vetranovića pridjevni sinonimi *grub* i *grd* u značenju ‘ružan’ u sintagmi *stvar gruba i grda (Pelegrin)*.

Glagol *teč(i)* susrećemo u starom značenju ‘trčati’⁴⁹, npr. u Vetranovića *ki hrliti i teče* ‘koji hrliti i trčati’ (*Pjesanca smrti*). Prefigurirani svršeni glagol *nateč(i)* rabi se u značenju ‘preteći (nekoga)’, npr. u Vetranovića *natekli u slavi* ‘pretekli, nadvisili u slavi’ (Druga ekloga).⁵⁰ Prefigurirani glagol *doteč(i)* je u značenju ‘dotrčati’, npr. u Sasina *k meni doteče* ‘k meni dotrčati’ (*Razboji od Turaka*).

Temeljno značenje glagola *praviti* jest ‘pravo reći, istinu reći’, a zatim se počeo rabiti u značenju ‘govoriti’⁵¹. U dubrovačkih se renesansnih pisaca susreće upravo u potonjem značenju, npr. u Vetranovića *da pravi: o smrti nemila (Pjesanca Fenici), vremena zač svaka, razuman još pravi, slaba su i kratka živućej naravi (Pjesanca košuti ranjenoj), Po svietu svak pravi* ‘po svijetu svatko govori,

⁴⁷ Zbog toga u polutisućljetnoj hrvatskoj dijaspori i danas rabe pridjev *drag* u značenju ‘skup’, a pridjev *skup* u značenju ‘škrt’. Pridjev *drag* u tom se značenju još uvijek susreće i u različitim drugim čakavskim govorima, a naravno i kajkavskim. U tom ga je značenju rabio i novoštokavac ikavac Pletikosa u *Putovanju k Jerozolomu*.

⁴⁸ U istom značenju, kao stilski neutralan, taj se pridjev i danas rabi u sjeverozapadnoj čakavštini, a također i u polutisućljetnoj hrvatskoj dijaspori.

⁴⁹ To je značenje danas često u čakavštini, ali s velikom vjerojatnošću možemo pretpostaviti da je bilo i u arhaičnoj štokavštini, pa sukladno tomu i u dubrovačkom govoru.

⁵⁰ Od svršenoga glagola *nateći* izveden je nesvršeni *natjecati se* u današnjem značenju.

⁵¹ U različitim se čakavskim i kajkavskim govorima taj glagol u tom značenju rabi i danas, npr. nesvršeni *provjot* ‘govoriti’ u središnjem dijelu otoka Hvara, svršeni *praviti* ‘reći’ i nesvršeni *pravjat* ‘govoriti’ na otoku Cresu, u Vrbniku na Krku, itd.

pripovijeda' (Druga ekloga), u Dimitrovića *i vrhu svieh praviš spjevalac na svi-eti* 'iznad svih kažeš pjesnika na svijetu' (*Nikoli Nale*), u Mažibradića *Od moje nesreće neću ti već praviti* (*Vriednomu i uzvišenomu gospodinu Dinku Ranjini Maroje Mažibradić*).

Prvotno značenje glagola *kazati*, prez. *kažem* u hrvatskom jeziku jest 'pokazati, pokazivati'. U tom ga značenju rabe npr. Vetranović *ti niesi ramena sva naga kazala i prsi, o blažena, kako ih vajmeh, sad svu kažu po sviati* 'ti nisi ramena sva gola pokazivala, o blažena, kako ih, ajme, sad svud pokazuju po svijetu' (*Pjesanca košuti ranjenoj*) i M. Držić *svitlo svoje lice na bilomu prozoru na svak čas kaže* 'svijetlo svoje lice na bijelom prozoru svako malo pokazuje' (govor Dugoga Nosa u *Dundu Maroju*), *meštar kaže nam dan po dan* 'meštar nam pokazuje dan po dan' (replika Dživa u *Dundu Maroju*).⁵²

Prilog *već*, odnosno *veće* u značenju 'više' znatno je uobičajeniji u čakavštini i kajkavštini (a u skladu s tim susretao se i u arhaičnoj štokavštini) nego u novostokavštini. Rabili su ga i dubrovački autori, npr. u Vetranovića *i počeh driemati zač se već ne mogah s tijem sankom rvati* 'i počeh driemati jer se više ne mogoh s tim sankom rvati'; *koja se uzdviže od veće razloga* (*Pelegrin*), *da veće od sada ne budu ja vidjet* 'da više od sada ne budem vidio' (*Pjesanca Fenici*), u M. Držića *što si veće praviji* 'što si više prav' (posveta *Pjesni*), *er se već naprieda ne more proć* 'jer se više naprijed ne može proći' (govor Dugoga Nosa u *Dundu Maroju*), u Kaboge *ljubit veće neg Palade* (*Pjesan o dinaru*). Pojavljuje se i u superlativnom obliku *najveće* 'najviše', npr. u Vetranovića *najveće žalim ja* 'najviše žalim ja' (*Pjesanca košuti ranjenoj*). Lukarević rabi realizaciju *poveće* 'znatno više', npr. *koju ja scienim i poštujem poveće, nego sva kolika doba* (poslanica Gradiću).

Prilog *kako* uobičajen je u značenju 'kao', tj. kao usporedbeni pridjev, npr. u Sasina *Ognjeni kako zmaj* 'kao zmaj ognjeni' (*Razboji od Turaka*), *kako kad je nebo vedro* 'kao kad je nebo vedro', *kako gnjezdo od sokola* 'kao ...' (*Mrnarica*).

Važno je spomenuti i stari hrvatski prilog praslavenskoga podrijetla *brže* u značenju 'valjda, vjerojatno', npr. u M. Držića *a ovo vam ja brže i dotrudnih* 'a ovo vam ja vjerojatno i dosadih' (Prolog *Dundu Maroju*), *Brže za našega Mara pitate* 'vjerojatno za našega Mara pitate'; *Brže je i gospođa iz tudeške zemlje* 'vjerojatno je i gospođa iz Njemačke' (Petrunjelina replika u *Dundu Maroju*), *brže ono što te uštípnuh* 'vjerojatno ono što te uštípnuh' (Pomet u *Dundu Maroju*), u Nalješkovića *Brže će on biti što ide od onud* 'vjerojatno ...'; *brže neću smjet* (*Komedija prva*).⁵³

⁵² Do danas je glagol *kazat(i)* u tom značenju očuvan u pojedinim idiomima u sjeverozapadnoj čakavštini, uključujući i polutisućljetnu dijasporu.

⁵³ Danas se prilog *brže* u značenju 'možda' rabi npr. u čakavskim govorima Grobinšćine. Taj se stari hrvatski prilog tijekom stoljeća u tom značenju susreće u nekoliko inačica. Npr. inačicu *brž* uvrstio je Faust Vrančić u svoj rječnik (1595.). I danas je rabe Hrvati čakavci u polutisućljetnoj dijaspori u Novom Selu u Slovačkoj. Inačicu *barž* (koje se

3. Zaključak

Zanemarivanje fenomena arhaične zapadne štokavštine u hrvatskoj filologiji odrazilo se i na odnos istraživača prema jeziku starijih hrvatskih štokavskih pisaca, tj. pisaca čiji je jezik velikim dijelom bio temeljen na zapadnoj, arhaičnoj štokavštini. Tako se dogodilo da su se različite dvojnosti koje susrećemo u njihovu jeziku, a koje su bile posljedicom postupnoga prijelaza dubrovačkoga idioma s arhaične zapadne štokavštine na novoštokavštinu, tumačile štokavsko-čakavskim kontaktima. To što se obično nazivalo čakavskim u dubrovačkoj književnosti, zapravo su najvećim dijelom zapadnoštokavske dubrovačke značajke. Takav je odnos velikim dijelom uvjetovan i činjenicom što se književni jezik starijih razdoblja u hrvatskoj filologiji često oštro razgraničavao od historijske dijalektologije. Zato se događalo da su se pojedina jezična rješenja smatrala posljedicom utjecaja književnih djela iz starijih razdoblja ili pak sa susjednih područja, a zanemarivala se činjenica da su ti autori pojedino jezično rješenje jednostavno mogli preuzeti iz svoga vlastitoga mjesnoga govora. Budući da je prijelaz s jednoga dijalekta na drugi uvijek postupan proces, novoštokavizacija dubrovačkoga mjesnoga govora, koja se počela događati u 16. stoljeću, dovršena je tek u 19. stoljeću. Zato nije začudno što su brojne značajke arhaične štokavštine uobičajene u dubrovačkih autora i u 17. stoljeću.⁵⁴

O značajnom čakavsko-štokavskom prožimanju osobito je u dosadašnjoj literaturi bilo riječi pri analizi jezika Ranjinina zbornika. Budući da je pjesnički jezik autora iz prvoga dijela Ranjinina zbornika, Š. Menčetića i Dž. Držića, arhaičniji od književnoga jezika kasnijih autora iz 16. stoljeća, taj je književni jezik redovito pobuđivao osobito zanimanje filologa. Analizirajući jezik Dž. Držića, Josip Hamm među čakavizme ubraja i realizacije uobičajene u arhaičnoj štokavštini (npr. oblike *ki*, *ka*, *ko*, ili pak brojne ikavizme, te stariju akcentuaciju). Pritom se oslanja i na postavku Vatroslava Oblaka iz 1894., koji je »dubrovačko narječje smatrao prijelaznim štokavsko-čakavskim govorom«⁵⁵. J. Vončina ističe postupnu pojavu dugih množinskih oblika jednosložnih imenica muškoga roda tipa G mn. *valov*.⁵⁶ Odnos staroga i novoga vidi npr. i u uporabi nesažetoga zamjeničkoga oblika *kojoj*.

---

najvjerojatnije izgovarala *brž*) u značenju 'vjerojatno, možda' rabio je Marulić u *Juditi*. Realizaciju *barž* zabilježio je Bartol Kašić u svojoj gramatici (1604.). U 18. je stoljeću nalazimo u leksikografa Ardelija Della Belle. Istovjetna se realizacija danas rabi u čakavskom govoru Vrboske na otoku Hvaru, itd.

⁵⁴ Usp. Sanja V u l i ć, »Štokavski hrvatski književni jezik u 17. stoljeću«, u: *Povijest hrvatskoga jezika. 3. knjiga: 17. i 18. stoljeće*, Croatica, Zagreb, 2013, 95-161.

⁵⁵ Usp. Josip H a m m, »Čakavština Džora Držića«, *Hrvatski dijalektološki zbornik*, 5, (1981), 62.

⁵⁶ V o n č i n a, n. dj. (3), 36.

Smatra da se »prvobitni, čakavski govor grada postupno štokavizirao, tako da su elementi toga narječja prodirali i u njegovo pjesništvo«⁵⁷.

Općenito se može reći da u jeziku Ranjinina zbornika ima čakavskih utjecaja, ali brojne starije realizacije jednako pripadaju čakavštini i arhaičnoj hrvatskoj zapadnoj štokavštini. Sjeverno od Neretve, sve do lijeve obale Cetine, od starine su živjeli štokavci ikavci koji su se postupno novoštokavizirali. Budući da prirodne granice među idiomima podrazumijevaju blage prijelaze, na dubrovačkom je području u 15. stoljeću bio veći broj ikavizama koji su kasnije postupno zamjenjivani jekavizmima. Usto, u 16. je stoljeću usporednost dvaju štokavskih sustava, starijega i novijega, u Dubrovniku osobito izražena. Dubrovački je govor u to doba još u znatnoj mjeri sadržavao značajke arhaične štokavštine na svim jezičnim razinama, ali istodobno je to vrijeme kada novoštokavske inovacije počinju postupno narušavati taj sustav, neke brže, a neke sporije. Tako je bilo u dubrovačkom govoru, a tako i u hrvatskom štokavskom književnom jeziku, jer su promjene organskoga idioma utjecale na jezik pisaca. Naravno, u djelima u stihovima valja još uzeti u obzir različite potrebe stiha, tj. rime, metra, ritma i profinjenijih stilskih nijansi, ali u proznim tekstovima mnogi od navedenih razloga izostaju, pa je u takvim tekstovima znatno jednostavnije pratiti prožimanje staroga i novoga štokavskoga sustava.

Premda upitno-odnosna zamjenica nije nužno pokazatelj dijalekatne osnovice, ipak je važno naglasiti da dubrovački autori rabe upitno-odnosnu zamjenicu *što* i složene oblike *zašto*, *ništa*, dok se prilog *zač* susreće isključivo u vezničkom značenju 'jer'. Poput Rešetara, i Dalibor Brozović je isticao kako dubrovački govor nije bio čakavski, pa piše: »ne mislim da se može govoriti o kakvoj naknadnoj štokavizaciji dubrovačkog poddijalekta, to je autonoman govor koji je uvijek bio štokavski«.⁵⁸ Josip Lisac također zaključuje da je najstariji dubrovački govor bio štokavski s (i)jekavskim refleksom jata, ali ne kao dio istočnohercegovačkoga dijalekta, kako je smatrao Rešetar, nego kao samostalan zapadnoštokavski dijalekt koji je i kasnije očuvao »dio svojih starih značajki«.⁵⁹ To Liščevo »kasnije« nedvojbeno se odnosi i na 16. stoljeće. U to doba mnoge štokavske arhaične značajke još nisu zamijenjene novoštokavskim rješenjima, osobito na morfološkoj razini. Ukratko, kada se ima na umu da gramatički sustav i leksički inventar arhaične štokavštine i čakavštine u 16. stoljeću, ali i kasnije, sadržavaju brojne zajedničke značajke, tê se zajedničke značajke u dubrovačkim književnim djelima ne mogu bezuvjetno smatrati čakavizmima. Književnih

⁵⁷ V o n ĉ i n a, n. dj. (5), 83.

⁵⁸ Dalibor B r o z o v i ć, »O strukturalnim i genetskim kriterijima u klasifikaciji hrvatskosrpskih dijalekata«, *Zbornik za filologiju i lingvistiku*, 3 (1960), 85.

⁵⁹ Josip L i s a c, »Milan Rešetar i njegovo djelo«, *Kolo*, 3 (1999), 39; »'Najstariji dubrovački govor' i 'Najstarija dubrovačka proza' Milana Rešetara«, *Zbornik o Milanu Rešetaru, književnom kritičaru i filologu*, ur. Tihomil Maštrović, Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2005, 73.

utjecaja iz pisane tradicije ili iz drugih sredina nedvojbeno ima u leksiku, premda i tu valja voditi računa o temeljnom starohrvatskom leksiku svih hrvatskih narječja, kojega se, barem dio, u 16. stoljeću rabio i u Dubrovniku.

DODATNA LITERATURA

- Brabec, Ivan, »Die Mundart von Dubrovnik«, *Die Welt der Slaven*, 5 (1960), 45-61.
- Brozović, Dalibor, »O jednom problemu naše historijske dijalektologije«, *Zbornik za filologiju i lingvistiku*, 4-5 (1961), Novi Sad, 51-57.
- Brozović, Dalibor, »O hrvatskom književnom jeziku šesnaestoga stoljeća«, *Zbornik zagrebačke slavističke škole*, ur. Franjo Grčević i Mladen Kuzmanović, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 1973, 129-135.
- Brozović, Dalibor, »O dijalektološkom aspektu dubrovačke jezične problematike«, *Dubrovnik*, 2-3 (1992), 316-324.
- Dujmušić, Josip, »Jezik Menčetićev i Držićev prema Marulićevu«, *Vijenac*, 28 (1896), 603, 615-616, 634-635, 650-652.
- Hamm, Josip, »C. A. Van den Berk, Y a-t-il un substrat čakavien dans le dialecte de Dubrovnik?, Contribution à l'histoire de la langue serbo-croate. Slavistischen Drukken en Herdrukken XVI, 'S-Gravenhage 1959, 251.«, *Slovo*, 11-12 (1962), 234-239.
- Katičić, Radoslav, »O Držićevu jeziku pedeset godina poslije Rešetara«, *Forum*, 9-10 (1989), 313-326.
- Kušar, Marcel, »Čakavske osobine u današnjem dubrovačkom dijalektu«, *Program č. k. velikog državnog gimnazija u Dubrovniku za školsku godinu 1899-90*, Dubrovnik, 1888-1889, 3-7.
- Lisac, Josip, »Dijalekatne značajke dubrovačkog područja«, *Dubrovnik*, 3 (2001), 214-219.
- Lovrić Jović, Ivana, *O starome dubrovačkom govoru nazbilj*, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb, 2014.
- Lukežić, Iva, *Zajednička povijest hrvatskih narječja 1. Fonologija*, Hrvatska sveučilišna naklada – Filozofski fakultet u Rijeci – Katedra Čakavskog sabora Grobinščine, Zagreb – Rijeka, 2012.
- Moguš, Milan, »Još o Rešetarovim razmišljanjima o jeziku Marina Držića«, *Marin Držić 1508-2008. Zbornik radova s Međunarodnoga znanstvenog skupa održanog 5-7. studenoga 2008. u Zagrebu*, ur. Nikola Batušić i Dunja Fališevac, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 2010, 383-387.
- Rešetar, Milan, »Dubrovačka 'čakavština'«, *Nova Zeta*, 4 (1891), 105-113.
- Rešetar, Milan, »I opet o 'čakavštini' uopće, a napose o 'čakavštini' u Dubrovniku«, *Nova Zeta*, 1 (1891), 2-7.

- Rešetar, Milan, »Kvantitet u djelima Marina Držića«, *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, 233 (1927), 145-196.
- Rešetar, Milan, »Jezik Marina Držića«, *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, 248 (1933), 99-240.
- Rešetar, Milan, »Jezik pjesama Ranjinina Zbornika«, *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, 255 (1936), 77-220.
- Van den Berk, Christian Alphonsus, »Nekoliko opaski o kvantitetu i akcentu u starom Dubrovniku«, *Zbornik radova o Marinu Držiću*, ur. Jakša Ravlić, Zagreb, 1969, 299-310.
- Vončina, Josip, »O jeziku Mavra Vetranovića«, *Croatica. Prinosi proučavanju hrvatske književnosti*, 1 (1970), 51-70.
- Vončina, Josip, »Jezična starina u hrvatskom petrarkizmu«, *VIII. međunarodni slavistički kongres*, ur. Mladen Kuzmanović, Hrvatsko filološko društvo, Zagreb, 1978, 141-162.
- Vončina, Josip, »Mavro Vetranović između govora i jezične tradicije«, *Filologija*, 10 (1980-1981), 353-370.
- Vončina, Josip, »Scenski jezik Marina Držića i kazališna baština u Dubrovniku«, *Anali Zavoda za povijesne znanosti IC JAZU u Dubrovniku*, 19-20 (1982), 249-261.
- Vulić, Sanja, »Rešetarova zapažanja o dubrovačkom govoru potkraj XIX. i u prvim desetljećima XX. stoljeća«, *Zbornik o Milanu Rešetaru, književnom kritičaru i filologu*, ur. Tihomil Maštrović, Hrvatski studiji, Zagreb, 2005, 261-270.
- Vulić, Sanja, »O Držićevu jeziku iznova«, *Marin Držić 1508-2008. Zbornik radova s Međunarodnoga znanstvenog skupa održanog 5-7. studenoga 2008. u Zagrebu*, ur. Nikola Batušić i Dunja Fališevac, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 2010, 427-441.
- Vulić, Sanja, »Marin Držić s dijalektološkoga aspekta«, *Hrvatski bez kompleksa. Jubilarni zbornik posvećen Ernestu Bariću*, ur. Tímea Bockovac, Zavod Hrvata u Mađarskoj, Pečuh, 2011, 240.-253.

Sanja Vulić

LANGUAGE FERMENTS
IN DUBROVNIK RENAISSANCE LITERATURE

Dubrovnik 16th century authors still to a considerable extent preserve numerous features of archaic Shtokavian usage that are compatible with Chakavian and Kaikavian. Notwithstanding their knowledge of the written word from previous centuries and the vigorous and constant communication with their Chakavian speaking fellow nationals, many non-Neo-Shtokavian features of these writers did not originate under this influence but were simply the result of the fact that Dubrovnik speech at that time was still to a considerable extent not Neo-Shtokavian. The results of a neglect of the phenomenon of archaic Croatian Shtokavian in Croatian philology have been manifested in the attitude of researchers to the language of the Dubrovnik Renaissance writers. Thus it has happened that the various dualities that we meet in their language, the result of the gradual transition of the Dubrovnik idiom with its archaic Shtokavian to Neo-Shtokavian, have been interpreted in terms of Shtokavian-Chakavian contacts. What is usually called Chakavian in Dubrovnik Renaissance writing mostly has Western Shtokavian Dubrovnik features, that is, the features of archaic Croatian Shtokavian. Thinking about the Chakavian influence has largely been determined by the fact that the literary language of the earlier periods in Croatian philology has often been sharply demarcated from historical dialectology. And so it happened that some linguistic approaches were considered the influence of literary works from older period or even the influence of other speech idioms, while the fact that Dubrovnik writers could simply have adopted a given linguistic usage from their own local speech was ignored.

There has been particular discussion of the considerable mingling of Shtokavian and Chakavian in analyses of the language of the *Ranjina Miscellany*. Since the poetic language of the authors of the first half of the collection, Šiško Menčetić and Džore Držić, is more archaic than the literary language of later authors of the 16th century, this literary language has regularly aroused the particular attention of philologists and many of the linguistic features of these authors have been considered signs of Chakavian usage. It can be said in general that in the language of the *Ranjina Miscellany* there are some Chakavian influences (for example, verbs of the *vaze* type), but many other older manifestations belong equally to Chakavian and archaic Croatian Western Shtokavian. In Dubrovnik Renaissance literary works the compatibility of the two Shtokavian – old and new – systems is particularly marked. Dubrovnik speech still at that time contained significant features of archaic Shtokavian at all linguistic levels, but at the same time this was the period when Neo-Shtokavian innovations began gradually to break this system down, some more rapidly and some more slowly. So it was in Dubrovnik

speech, and so in literary writing, for changes of organic idiom had an influence of the language of writers. Naturally, in works in verse one also has to take into consideration the various needs of the form, such as rhyme, metre, rhythm and refined nuances of style. In prose works, however, much of this is missing, and in such texts it is much easier to follow the merging and fusion of the old and the new Shtokavian system.

In brief, when it is borne in mind that the grammatical system and lexical inventory of archaic Shtokavian and Chakavian at the time of the Croatian Renaissance, and at a later time as well, contained many common features, then it becomes superfluous to discuss the Chakavianisms in the Dubrovnik idiom of that period.

Since it is often also gladly claimed that Marin Držić, unlike his literary predecessors in the city, endorsed the language of the Dubrovnik commoners, it has to be concluded that the speech of these ordinary people was in many features not yet Neo-Shtokavian, but preserved some features of archaic Shtokavian. This is shown incontrovertibly by language analysis of the prose parts of the texts of Marin Držić and the exchanges of Dubrovnik figures.

Nor are the differences among the languages of the individual Dubrovnik authors as big as is usually pointed out, for the many overlaps at all language levels have been overlooked. Many concrete examples from diverse works of diverse Dubrovnik authors from the 16th century clearly show that the most important linguistic features in these works are comparable. It is usually said, for example, that Nikola Dimitrović, through his many innovations and introduction of elements of the vernacular and Italianisms, paved the way for Marin Držić. But it has to be pointed out that, notwithstanding this, there are very recognisable features of archaic Shtokavian at various language levels, in the lexis as well, in spite of the many new lexemes he included in his work. Also visible in this writer is the parallel existence of the old system and the new system that gradually began to replace it. The parallelism in the two systems can be seen in the works of Nikola Nalješković. Examples incontrovertibly show that the biggest turn towards Neo-Shtokavian was made by Dinko Ranjina, although naturally in his language there are influences of archaic Western Shtokavian and some others as well. The prose texts of Dinko Zlatarić are usually taken as an example of advanced Neo-Shtokavian, but in Zlatarić too there is still a far from negligible proportion of old declensions. The prose idiom of Frano Lukarević also has partially older forms of declensions, and also usages that do not have the new iotation. The differences in the literary languages of Šiško Menčetić and Džore Držić on the one hand, Marin Držić, for example, on the other, Dinko Ranjina as a third way and Dinko Zlatarić as a fourth, actually to a considerable extent reflect changes in the Dubrovnik vernacular, which was gradually shifting from the archaic Western Shtokavian dialect into the Neo-Shtokavian. However, this process was not in any way concluded in the period of the Renaissance. The language of some of the Dubrovnik Baroque

authors, of the 17th and first half of the 18th, is still in many elements non-Neo-Shtokavian-ised, while under the influence of the literary tradition of previous centuries, archaic Croatian Shtokavian case forms were still being used by some authors even in the 19th century; for example, in the second half of the century, by Antun Kaznačić in his versified works.

Key words: Dubrovnik, Renaissance, 16th century, archaic Shtokavian, Neo-Shtokavian, literary language